

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Το Καντιανό Υποκείμενο: Σολιψισμός, Αυτονομία και Κοινωνικό Είναι

Πτυχιακή Εργασία

Χριστόφορος Παπασπύρου

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Κανάκης Λελεδάκης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Διονύσιος Γράβαρης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Επίκουρος Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Copyright © Χριστόφορος Παπασπύρου, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας πτυχιακής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της πτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση πτυχιακής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στον Κώστα Δημουλά.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1 - Δράση και Αυτονομία	8
1.1 Η <i>a priori</i> αναλυτική της δράσης	8
1.2 Ο μύθος του αυτονομημένου Λόγου	12
1.3 Το σολιμιστικό Υποκείμενο, μια νέα εκδοχή για την Αυτονομία.....	17
Κεφάλαιο 2 – Ενιαίο Υποκείμενο και Κοινωνικός Χώρος.....	22
2.1 Ο ενιαίος φορέας δράσης.....	22
2.2 Το Καντιανό Υποκείμενο υπό την κοινωνική του συνθήκη.....	26
Συμπέρασμα	35
Πηγές - Βιβλιογραφία	38
Abstract	40

Περίληψη

Σκοπός: Η αναλυτική του καντιανού έργου υπό το ερμηνευτικό πρίσμα που στοχοθετεί τον τρόπο, τα μέσα και τις επιμέρους έννοιες με τις οποίες ο Kant ορίζει το Υποκείμενο καθ' εαυτό. Η διαλεκτική μιας στοιχειολογίας του Λόγου, της Διάνοιας, της Κριτικής Δύναμης και λειτουργίες όπως η 'καθαρή στοχαστική' και η 'υπερβατική φαντασία' μπαίνουν σε κίνηση. Η Αυτονομία, ο Σολιψισμός και το Κοινωνικό Είναι επί της υποκειμενικής σφαίρας δυνάμει αποδίδουν την ευρύτερη σχέση ατόμου και κοινωνίας.

Μέθοδος: Οι 3 καντιανές κριτικές (Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου και Κριτική της Κριτικής Δύναμης) που αποτελούν τους στυλοβάτες της κριτικής υπερβατικής φιλοσοφίας αποδόθηκαν στο βαθμό που υπάρχει μία ενιαία θεωρία του Υποκειμένου ή όχι. Δευτερογενής βιβλιογραφία, τόσο φιλοσόφων (π.χ. Stirner) όσο και καντιανών μελετητών (π.χ. Guyer), χρησιμοποιήθηκε.

Αποτελέσματα: Ο θρυμματισμός του Υποκειμένου στο καντιανό έργο είναι προφανής, καθώς ετερόκλητες τάσεις της υποκειμενικότητας συλλαμβάνονται. Συγχρόνως, η εκδοχή του σολιψισμού ως νέα συνθήκη της καντιανής αυτονομίας προσφέρει μία νέα ευκαιρία για ψιλή θεωρία.

Συμπέρασμα: Από την τυπική μορφή του ρασιοναλιστικού (αυτόνομου) υποκειμένου το καντιανό έργο προώθησε έναν ενιαίο φορέα δράσης. Η προβληματική του σολιψιστικού δρώντα στον Kant είναι υπαρκτή.

Λέξεις – κλειδιά: Αυτονομία, Κοινωνική Δράση, Σολιψισμός, Υποκείμενο, Kant

Εισαγωγή

Πολυσχιδές, βαθύ και ευρηματικό το καντιανό έργο συνιστά μία από τις σπουδαιότερες φιλοσοφικές ‘εφευρέσεις’ της νεωτερικής φιλοσοφίας. Η επιστημολογική του απριορικότητα, η ανοιχτότητα που επιτρέπεται *ad hoc* από την καθ’ εαυτή δομή του, αλλά και ο αφηρημένος χαρακτήρας του συνοδεύουν ιδανικά την καινοτόμο υπέρβαση που διέπει την καντιανή αναλυτική. Τα όρια του καντιανού Λόγου και της επιδραστικότητας της κριτικής φιλοσοφίας που άλλαξε *επί τόπου* το ύφος όλων των επιστημών του ανθρώπου υπερβαίνουν κατά πολύ μία τέτοιου είδους πτυχιακή εργασία, η οποία παρά δεν σκοπεύει σε μία ακόμα *μετάφραση* του νοήματος για-τον-εαυτό-της. Εξάλλου μια τέτοιου είδους *κριτική* διαστρέβλωση μέσω της αναστοχαστικής περί υποκειμένου στον Kant αποτελεί μονάχα το μέσον ώστε να επιβεβαιωθεί, έστω και στο ελάχιστο δυνάμει *πεδίο*, ότι «η επιστήμη είναι πολύ πιο κοντά στο μύθο απ’ ότι μια επιστημονική φιλοσοφία είναι έτοιμη να αποδεχτεί» (Feyerabend, 2006, σ. 353).

Εντούτοις, και καθώς το κεντρικό ζήτημα αφορά την θεωρητική σύλληψη του καντιανού υποκειμένου *όπως πραγματικά είναι*, ή *όπως* θα δούμε στην πορεία *όπως* πολλές φορές *πραγματικά δεν είναι*, είναι σκόπιμο να αναφερθούν εξ αρχής δύο *καθαροί* μύθοι που στοχοθετήθηκαν από τον ίδιο τον Kant και συνεχίστηκαν, το ίδιο σκόπιμα, σε φιλοσοφικά αφηγήματα μελετητών του. Το πρώτο είδος της μυθικής ανάλυσης της υπερβατικής φιλοσοφίας θέλει την αναγωγή του ρασιοναλιστικής ικανότητας στα άτομα να υπάρχει στη σφαίρα του επέκεινα (υπερ-αισθητό), αλλά συγχρόνως βρίσκεται να απαιτεί την *a priori* αποδοχή μιας συνθήκης που ο Λόγος σαν γνωστική ικανότητα συνιστά και την καλλίτερη υλική έξη· θέλει να νοείται δηλαδή σαν ψευδομορφολογικός όρος της αναγκαιότητας *από όπου και αν προέρχεται* και της πραγματικότητας *ότι κι αν αυτό σημαίνει οντολογικά*, συνάμα. Παρεμπιπτόντως αυτό το ίδιο πρόβλημα κάνει τον Λόγο να *μεταμφιέζεται* και σαν τελεολογικός σκοπός αφ’ εαυτός για τα υποκείμενα, υποβαθμίζοντας την γενική αρμονία και συναισθηματική αρετή σε κατώτερα θελήματα· αυτό εκ των πραγμάτων σημαίνει πως το Υποκείμενο νοείται σαν *κατιτί* που σκέφτεται πολύ πιο γρήγορα από ότι αισθάνεται. Θα δούμε δηλαδή ότι ο μύθος του «ορθού Λόγου» δεν περιορίζεται μόνο στο κανονιστικό πλαίσιο μιας *στοιχειολογίας* του «ορθού» και του «έλλογου», καθώς πέραν του επιστημολογικού προβλήματος που το συγκροτησιακό πλέγμα στα ξεχωριστά άτομα είναι απλά η απόδοση κάποιας υπέρ-δράσης οντολογικών κατηγοριών του νου, η καντιανή αναλυτική θρυμματίζει το Υποκείμενο και στην ενεργό πραγματικότητά του –το

νεωτερικό Υποκείμενο οφείλει κατηγορικά να σκέφτεται, αλλά όχι να επηρεάζεται από την ίδια την επιθυμία του να σκέφτεται.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο επιμέρους κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο «Δράση και Αυτονομία» οι 3 υπο-ενότητες αποδίδουν, αρχικά, την διχοτόμηση και ποιοτική οριοθέτηση των καθ' εαυτών ενεργειών όπως προκύπτουν κυρίως από την δεύτερη καντιανή κριτική του «πρακτικού Λόγου» (υπό-ενότητα 1.1), ενώ στη συνέχεια οι δύο επόμενες υπο-ενότητες (1.2 και 1.3) εξετάζουν την έννοια της «αυτονομίας» και της «ελεύθερης ύπαρξης» του καντιανού υποκειμένου. Συγκεκριμένα, η υπο-ενότητα 1.2 θέλει να αναδείξει τα προβλήματα της πιο πολυδιαδεδομένης και τυπικής απόδοσης της καντιανής αυτονομίας υπό το πρίσμα ενός καθαρού ρασιοναλισμού του ανώτερου επιθυμητικού, ενώ μέσω της τελευταίας υπο-ενότητας 1.3 να αποδοθεί μία έννοια αυτονομίας, σε αντιδιαστολή με την πρώτη, στη σφαίρα του εγωκεντρικού μοντέλου που θεωρούμε ότι *εμφωλεύει* στον Kant. Εν ολίγοις, το πρώτο κεφάλαιο μετά-της-αποδόμησης θέλει να αναδείξει τον εγγενή σολιψισμό που αναδεικνύεται στον καντιανό Εαυτό. Το δεύτερο κεφάλαιο «Ενιαίο Υποκείμενο και Κοινωνικός Χώρος» εξετάζει περαιτέρω την μορφολογία του Υποκειμένου και υπέρ-τονίζει την μεταγενέστερη αντίληψη κυρίως της τρίτης μεγάλης κριτικής που ενοποιεί τις τρεις γνωστικές ικανότητες (Διάνοια, Λόγο, Κριτική Δύναμη) υπό ένα ενιαίο *σώμα*. Αυτός ο ενιαίος φορέας δράσης εξετάζεται στη σφαίρα 3 προβληματικών: Πρώτον δι' εαυτός επί του σχεσιακού του με τον εμπειρικό / οργανικό κόσμο και την επιμέρους εξαρτημένη σχέση που αναδύεται, δεύτερον τίθεται το ζήτημα της τοποθέτησης του υποκειμένου και της δράσης που αυτό παράγει προς τον *ευρύτερο Άλλο* στο κοινωνιακό φαίνεσθαι (κοινωνικό Υποκείμενο), και τέλος σε απόλυτη σύνδεση με τα δύο προηγούμενα ερωτήματα υποβάλλονται σε εξέταση οι ιδέες περί της σπερματικής στοχοθεσίας του Πολιτικού μέσα από την καντιανή υποκειμενικότητα.

Σκοπός της πτυχιακής είναι η δυνάμει σύνθεση του υποκειμένου στον Kant με τρόπο που να ξεκαθαρίζεται χωρίς αμπαλάζ αυτό που θα υπαινίσσεται στις επόμενες σελίδες αρκετές φορές και αποδίδεται με την έννοια του *θρυμματισμένου υποκειμένου*. Με απλά λόγια, ο θρυμματισμός του υποκειμένου δεν υπονομεύει απλά και μόνο μια εσωτερική διάσπαση που συμβαίνει στον Kant κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν με τους παραδοσιακούς τύπους της φιλοσοφίας υπό το κάθε φορά οντολογικό τους πλαίσιο· ο οντολογικός *θρυμματισμός* παριστάνει και υπερασπίζεται την κεντρική θέση ότι η θέσμιση της υποκειμενικότητας στην κριτική φιλοσοφία δεν περιέχει και

δεν περιέχεται μόνο από μία «ουσία» ή μόνο από μία «παράσταση» υποκειμένου, αλλά πολλές, διαφορετικές και ετερογενείς μορφές του.

Κεφάλαιο 1

Δράση και Αυτονομία

Η *a priori* αναλυτική της δράσης

Καθ' εαυτή η διχοτόμηση της Δράσης στην δεύτερη καντιανή κριτική ορίζει καταστατικά και απόλυτα την συνολική *κίνηση* του υποκειμένου υπό την αυστηρή συνθήκη του ρασιοναλισμού. Αυτό γίνεται σε κάθε περίπτωση υπό την μορφή *a priori* κατηγοριοποιητικών υποδείξεων, οι οποίες περιλαμβάνουν μία *a priori* γνώση που το μόνο που χρειάζεται για να είναι έγκυρη είναι «να έχη τα γνωρίσματα ή κατηγορήματα της ‘αναγκαιότητας’ και της ‘καθολικότητας’, της ‘σαφήνειας’ και της ‘βεβαιότητας’» (Γιανναράς, 1976, σ. 30). Γνωρίζουμε δηλαδή *a priori* έννοιες, όταν *κάτι* «επιβάλλεται στη σκέψη μας με αναγκαιότητα» (Γιανναράς, 1976, σ. 34) και δια αυτού εντάσσουμε εύκολα στη μία ή την άλλη κατηγορία και τις υποκειμενικές ενέργειες: Έτσι η πρακτική σφαίρα του Υποκειμένου θρυμματίζεται σε δύο μεγάλες και κλειστές κατηγορίες, μεγάλες υπό την έννοια ότι στην κάθε κατηγορία -στο κάθε υποσύνολο πράξεων- προσδίδεται ομοιομορφία και οι ενέργειες εξηγούνται υπό μία οικουμενική αρχή ή αιτία και κλειστές υπό την έννοια ότι πάντοτε και κάθε φορά ανήκουν στη μία ή την άλλη κατηγορία με τρόπο που δίδεται σε αυτές κλειστότητα και απολυτότητα σε σχέση με τα χαρακτηριστικά και τον σκοπό τους. Παράλληλα, οι δύο μεγάλες κατηγορίες ενεργειών δεν είναι μόνο αυστηρά αμοιβαίως αλληλοαποκλειόμενες αλλά τιθεται και μία –το ίδιο αυστηρή- ποιοτική ιεράρχηση ανάμεσα τους:

Η πρώτη κατηγορία πράξεων είναι εκείνη που πηγάζει από τις υποκειμενικές επιθυμίες και ανταποκρίνεται σε κάθε ορμή και ένστικτο της ατομικής μας θέλησης (Kant, 2015, σ. 38). Οι ενέργειες υπό την εποπτεία¹ της ατομικής θέλησης είναι μη – ποιοτικές και μη – καθарές. Ανταποκρίνονται σε κάθε περίπτωση και με κάθε τρόπο στο κατώτερο επιθυμητικόν του υποκειμένου και καθρεφτίζουν την φυσική διάστασή του ως πεπερασμένου όντος. Μιλάμε για πράξεις δηλαδή που είναι απόρροια της ανθρώπινης υλικότητας και υπόκεινται στην εξουσία των φυσικών νόμων και των νόμων της αιτιότητας. Υπό την επίδραση της ατομικής θέλησης οι παραπάνω ενέργειες πηγάζουν από τα ευρύτερα συναισθήματα της ηδονής και της λύπης και

¹ Η έννοια της εποπτείας στο καντιανό έργο είναι συγκεκριμένη. Εδώ δεν χρησιμοποιήθηκε με τον πιο αυστηρό της προσδιορισμό που την θέλει να είναι «η μορφή αποχωρισμένη από τις εντυπώσεις και τις δεδομένες σχέσεις των πραγμάτων (ύλη)» (Γιανναράς, 1976, σ. 71)· ούτε την προσδιορίζουμε φυσικά σαν «μια συντάσσουσα αρχή κι ένα γενικό σχήμα» (Γιανναράς, 1976, σ. 72).

έχουν σκοπό την εκπλήρωση των ατομικών επιθυμιών εν γένει (Kant, 2015, σ. 44). Ακριβώς αυτή τους η ιδιότητα είναι που τις κάνει εξαρτημένες ως προς τον φυσικό κόσμο, ενώ, η εκπλήρωση των ατομικών επιθυμιών, οι φυσικές ροπές και κλίσεις, η αποφυγή της λύπης και η αναζήτηση της ηδονής εν γένει, θεωρούνται υπονομευτικά χαρακτηριστικά εντός του *corpus* ενός κατώτερου επιθυμητικού που βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τις ποιοτικές και αυτόνομες ενέργειες.

Οι ποιοτικές και αυτόνομες ενέργειες είναι η δεύτερη μεγάλη κατηγοριοποίηση της δράσης και θεμελιώνονται μέσω μιας κριτικής μεθόδου που «δεν αποβλέπει σε τίποτε άλλο παρά στην κριτική που ασκεί ο ίδιος ο Λόγος² πάνω στον ίδιο του τον εαυτό, πρόκειται δηλαδή για μια ολική και ριζική αυτοκριτική του νου» (Γιανναράς, 1976, σ. 16). Η υπερβατική τους θεμελίωση στην καντιανή αναλυτική προσδίδει σε αυτές έναν χαρακτήρα *ορθολογιστικών κοινωνιακών σημασιών* πάντοτε κανονιστικού τύπου υπό ένα *a priori* κριτικό πνεύμα που «έχει το χαρακτήρα του ορθολογισμού ή της λογοκρατίας» (Γιανναράς, 1976, σ. 10). Αυτό που τις διακρίνει σε σχέση με τις ενέργειες της ατομικής / υποκειμενικής θέλησης είναι ο διαχωρισμός και η μη – εξάρτησή τους από τους νόμους της αιτιότητας. Η αυτονόμηση τους προκύπτει ακριβώς από το γεγονός πως προέρχονται από τον μηχανισμό της ατομικής διάνοιας³ του υποκειμένου, ενώ, τοποθετούνται *ad hoc* σε ένα πεδίο του καθαρού πρακτικού Λόγου –κατ’ εξοχήν δηλαδή πεδίο υπερβατικής νόησης και ικανότητας του νοείν (Kant, 2015, σ. 99 - 100). Τέτοιες πράξεις ανώτερου επιθυμητικού για να *εκφράζονται* ως τέτοιες πρέπει απαραίτητα να μην συνδέονται κατά κανέναν τρόπο με τα ευρύτερα συναισθήματα ηδονής και λύπης ή με οποιαδήποτε συνέπεια δεύτερης κατηγορίας δημιουργεί ο αισθητηριακός κόσμος. Για παράδειγμα, αν και γνώσεις ή ενέργειες μπορεί να πηγάζουν από μία γενική *a priori* αρχή της εμπειρίας, όπως η έννοια της μεταβολής ενός αντικειμένου χ, εφόσον η θεμελίωση τους μπορεί να προκύψει μόνο από την εμπειρία *a posteriori* δεν είναι «καθαρές» (Kant, 1976, σ. 74). Οι πράξεις της ατομικής διάνοιας είναι πράξεις, *ex definitione*, Λόγου και καθαρής διάνοιας και είναι πάντοτε το αποτέλεσμα μιας καθαρής αρχής που προϋπάρχει στα άτομα και στην καντιανή αναλυτική αναφέρεται ως το «*a priori* γεγονός του Λόγου⁴» (Kant, 2015, σ. 53), όντας εκείνη η αρχή που μας αποδεικνύει την «άμεση επίγνωση που έχουμε αναφορικά με τον ηθικό νόμο και

² Μτφρ. Vernunft.

³ Μτφρ. Verstand. Εδώ θεμελιώνονται και οι *a priori* κατηγορίες.

⁴ Μτφρ. Faktum der Vernunft.

τον επιτακτικό του χαρακτήρα» (Guyer, 2013, σ. 381)· διαμέσω αυτού «ο καθαρός Λόγος αποδεικνύεται πράγματι σε μας ως πρακτικός» (Kant, 2015, σ. 68).

Ο διαχωρισμός της δράσης στην καντιανή αναλυτική δεν σκοπεύει σε μία αξιωματική ταξινόμηση πράξεων που είτε θεωρούνται εξαρτημένες από νόμους αιτιότητας είτε προέρχονται από την καθαρή διάνοια του υποκειμένου. Ενώ, παράλληλα, δεν περιορίζεται ούτε σε μία αφηρημένη διαφοροποίηση σε κατώτερες και ανώτερες ποιοτικά πράξεις. Εξάλλου, κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να θεμελιώσει τίποτα σε σχέση με την δράση του υποκειμένου εν γένει στην κατεύθυνση που ο ορθολογισμός του Kant υποδείκνυε. Αν είχαμε μια αφηρημένη διαφοροποίηση το καντιανό έργο θα ήταν αδύνατον να δώσει μια αποδεκτή εξήγηση στο ερώτημα γιατί το άτομο πρέπει να ακολουθεί μόνο και αυστηρά πράξεις του ανώτερου επιθυμητικού και όχι έναν μεικτό συνδυασμό ενεργειών στη βάση και της αιτιότητας και του Λόγου. Εντούτοις, σκοπός εδώ είναι η αχρονική θεμελίωση ενός «δικαστηρίου» που αποφασίζει «σύμφωνα με νόμους αιώνιους και ακίνητους» (Kant, 1976, σ. 28), έτσι ώστε το καντιανό πρέπει δια του μηχανισμού του ανώτερου επιθυμητικού να μπορεί να προσδιοριστεί ως ακριβώς εκείνη η ιδιότητα μιας κανονιστικής ανώτερης αρχής. Είναι προφανές πως, όπως θα δούμε αργότερα, η κανονιστική αρχή χρειάστηκε αναγκαστικά να συνδεθεί και με μία πιο δυνατή έννοια: την έννοια της ηθικής. Ο Kant (2015) ταυτίζει την ηθική με την καθαρότητα της έλλογης στοχαστικής και λέγει «Ο καθαρός Λόγος είναι μόνος του και αφ' εαυτού πρακτικός και δίδει (στον άνθρωπο) έναν καθολικό νόμο που ονομάζομε ηθικό νόμο» (σ. 54). Η παραπάνω σύνδεση μεταξύ ηθικής και έλλογων όντων αποτελεί τη λυδία λίθο της καντιανής υπερβατικής φιλοσοφίας κατά τον Guyer (2013), καθώς υποδεικνύει το εγγενές νόημα του υποκειμένου και θέλει «να δείξει την απόλυτη αξία που έχουμε ως έλλογα, και όχι μόνον ως φυσικά, όντα· να δείξει ότι η θεμελιώδης αρχή της ηθικότητας δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο αναγκαίος και ικανός όρος για την πραγμάτωση αυτής της απόλυτης αξίας» (σ. 28).

Η σύνδεση των πράξεων ανώτερου επιθυμητικού με την θεμελίωση της ηθικής διαμέσω του πρακτικού Λόγου δίδει στην καντιανή αρχή του Λόγου δύο βασικά πλεονεκτήματα. Αρχικά, επιτρέπει στις «καθαρές» ενέργειες μέσω της σύνδεσης με μία δυνατή ιστορικά έννοια (ηθική) δυνατότητα καθολίκευσης. Σε δεύτερο χρόνο, αφού η ηθική χαρακτηρίζει μόνο τις πράξεις της ατομικής διάνοιας τίθεται *ad hoc* το διπολικό πλαίσιο μεταξύ ηθικού και μη-ηθικού. Σε αυτήν τη διάκριση των δύο διαφορετικών κόσμων ο Kant «έλυσε τη σύγκρουση ανάμεσα στην πραγματικότητα των δεδομένων –φύση- και τη λογική αναγκαιότητα –τον νοητό κόσμο-

διχοτομικά» (Adorno, 2006, σ. 258)· ενώ, την ίδια στιγμή, η αναγκαιότητα του ηθικού «επιτάσσει ότι ο δεύτερος κόσμος, αυτός της ηθικότητας, ‘οφείλει να ασκεί επίδραση’ στον πρώτο’, δηλαδή στον κόσμο της φύσης» (Guyer, 2013, σ. 31). Ενέργειες ηθικές είναι πάντοτε προϊόντα λογικής διεργασίας, ενώ ενέργειες ατομικής θελήσεως στη βάση της αναζήτησης της ηδονής και της αποφυγής της λύπης εντάσσονται αναγκαστικά στο μη – ηθικό. Πια, δεν τίθεται μια απλή -ή και υποβαθμισμένη- στοχαστική γύρω από ανώτερες και κατώτερες πράξεις, αλλά ο μετασχηματισμός του ερωτήματος για τις επιθυμητές ενέργειες συνδέεται με μία υπερβατική θεμελίωση της καθολικής ηθικής στα έλλογα όντα. Η παραπάνω ιδέα δεν ήταν *ad hoc* γένεσις της δεύτερης καντιανής κριτικής, καθότι ήδη από τον πρόλογο της πρώτης κριτικής περί της αρχιτεκτονικής του Λόγου (Kant, 1976) ορίζεται *σχεδόν* τελεολογικά η αναγκαιότητα ύπαρξης υπεραισθητών θεμελιωδών αρχών που οφείλουν να είναι, αφενός, σε συμφωνία με τον κοινό ανθρώπινο νου και, αφετέρου, αχρονικές (ιδίως σ. 21).

Η επιθυμητή δράση υπό τον παραπάνω ορισμό *είναι* συγχρόνως εμπρόθετη και αυστηρά προσανατολισμένη σε ένα οριζόντιο κοινωνιακό *corpus*. Εμπρόθετη καθότι η ατομική διάνοια φαίνεται να παράγει πάντοτε ενέργειες με ηθικό περιεχόμενο των οποίων ο προσδιορισμός τους στον Kant μπορεί να νοηθεί μονάχα ως ιδιότητα που καθορίζει *a priori* την θέληση του υποκειμένου (Allison, 1990, σ. 99)· και κοινωνιακή καθώς σκοπός της πράξης δεν είναι η *κατανάλωση* της υποκειμενικής / ατομικής θέλησης αλλά το ηθικό διακύβευμα εκ των πραγμάτων απευθύνεται –με τον έναν ή τον άλλον τρόπο- σε κάποιον συλλογικό οργανισμό ή σε μία στοχαστική που να ξεπερνά τελοσπάντων την ατομικιστική σφαίρα κίνησης. Στο σημείο αυτό η έλλογη ενέργεια γίνεται ακριβώς το κριτήριο της ηθικής αρετής και της ορθής (και νορματικά αποδεκτής) κοινωνικής δραστηριότητας. Πλέον, μπορούμε να μιλάμε και για ένα ιδιότυπο ηθικοκοινωνικό Υποκείμενο που κάθε φορά ενεργεί παρά την πίεση της προστακτικής εντολής που είναι «ένας κανόνας που χαρακτηρίζεται από ένα δέον, το οποίο εκφράζει τον αντικειμενικό εξαναγκασμό της πράξης» (Kant, 2015, σ. 36). Εν τέλει, η προβληματική σε αυτόν το υποκειμενικό φορέα ήθους είναι ότι η εφαρμογή του υπονομεύει την υπερβατική ανεξαρτησία του Πνεύματος, την οποία ο Kant στοχοθετεί ο ίδιος στις κριτικές του, καθώς «τα ήθη είναι πολύ υλικά για να κυριαρχήσουν πάνω στο πνεύμα, και δεν δεσμεύουν έναν ‘πνευματικό’ άνθρωπο, έναν λεγόμενο ανεξάρτητο, ένα ‘ελεύθερο’ πνεύμα» (Stirner, 2005, σ. 107).

Επί της καντιανής διχοτομικής αρχής της δράσης τέτοιου είδους ενέργειες προέρχονται από διεργασίες καθαρής διάνοιας όπως και τα καθ’ εαυτά μαθηματικά αξιώματα. Ο Kant

θαυμάζει τα μαθηματικά καθώς «μας δίνουν ένα λαμπρό παράδειγμα για το πόσο μακριά μπορούμε να προχωρήσουμε στην α ριοτι γνώση, ανεξάρτητα από την εμπειρία» (Kant, 1976, σ. 79). Καίτοι, αν και προαναφέρθηκε ότι η καθαρότητα μιας ενέργειας προϋποθέτει αυστηρά την αποκοπή της ίδιας από οιαδήποτε συνθήκη ή συναίσθημα του οργανικού κόσμου στην αμέσως επόμενη υποενότητα θα δούμε ότι ο ίδιος ο Kant υπονομεύει το σχήμα του.

Ο μύθος του αυτονομημένου Λόγου

Συνολικά, οι ενέργειες του ανώτερου επιθυμητικού και της αυτονομημένης θέλησης που τοποθετήσαμε σαν την δεύτερη μεγάλη κατηγορία ενεργειών αποτελούν το θεμέλιο της καντιανής αυτονομίας. Αυτό που διαχωρίζει το αυτόνομο Υποκείμενο από προηγούμενες φιλοσοφικές κατασκευές είναι η ιδιότητά του να είναι φορέας μιας ‘υπέρτατης αρχής του πρακτικού Λόγου’ και έτσι, αφενός να μπορεί να καθορίζει αφ’ εαυτού την θέληση του στη βάση ενός αυστηρού φορμαλιστικού κώδικα (Ρωμανός, 2002, σ. 18), και αφετέρου αυτός ο καθορισμός της θέλησης «να συνδέει το αίτημα της αυτονομίας με την ικανότητα να επιλέγει κανείς καθολικεύσιμους γνώμονες» (O’Neil, 2011, σ. 93). Συνεπώς, το πεδίο της ατομικής βούλησης δεν καθορίζεται από μια ανώτερη αρχή στο επέκεινα ή από την θεία βούληση εν γένει, αλλά ο πυρήνας της καντιανής σκέψης συνδέει την αυτόνομη βούληση με την δυνατότητα στοχασμού διαμέσω μιας ορθολογικής εσωτερικής διαδικασίας. Το καλό και το κακό, το ηθικό και το μη- ηθικό, το ελεύθερο και το ανελεύθερο, το υπερβατικό και το μη- υπερβατικό στοχοθετούνται πλέον υπό την συνθήκη και μόνο της ατομικής διάνοιας.

Συγχρόνως, το ίδιο συμβαίνει και με την καθ’ εαυτή δυνατότητα στοχασμού. Στο αυτόνομο Υποκείμενο ο στοχασμός ταυτίζεται με μια εσωτερική διαδικασία νόησης και ορθολογιστικής κατασκευής των πραγμάτων. Αν και η επιρροή εξωτερικών ερεισμάτων (π.χ. συναίσθημα για τον Άλλο) δεν αμφισβητείται, εντούτοις *ad hoc* τέτοιες επιδράσεις υπονοούν μία διαδικασία διαπλοκής με ένα κατώτερο επιθυμητικόν. Αυτό πρακτικά δίνει δυνατότητα στην συλλογιστική του ρασιοναλιστικού υποκειμένου να ετεροκαθορίζεται με δράσεις που δεν αποτελούν προϊόν Λόγου. Ο Ρωμανός (2002) επισημαίνει την εννοιολογική αντίθεση αυτονομίας και ετερονομίας της καντιανής δράσης «Το πρόβλημα με την καντιανή θεώρηση είναι ότι απολυτοποιεί τη σύγκρουση μεταξύ φυσικής κλίσης και Λόγου τοποθετώντας έτσι την αυτονομία και την ετερονομία σε μία φυσική αντίθεση μεταξύ τους» (σ. 24). Τίθεται δηλαδή στον καντιανό πυρήνα ένας οντολογικός διπολισμός με μία υποκειμενική πλευρά που μένει

πάντα κατώτερη και αυστηρά εντός των αισθητηριακών ορίων (ενέργειες συνδεδεμένες με τον οργανικό κόσμο –την οργανική ύπαρξη) και μία δεύτερη πλευρά που παρουσιάζεται ως *sui generis* ικανότητα έλλογης στοχαστικής και είναι αυτή που παρέχει την δυνατότητα για υπερβατική αυτονόμηση. Ο θρυμματισμός του υποκειμένου στην καντιανή αναλυτική είναι προφανής.

Πρότου προχωρήσουμε σε ερωτήματα περί της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο αυτόνομο Υποκείμενο καθ' εαυτό και την κοινωνική του διάσταση τίθεται *αναγκαστικά* το ζήτημα του μηχανισμού της έλλογης ικανότητας. Πρέπει να αποσαφηνιστεί ο τρόπος που οι ενέργειες μπορούν να αναχθούν από το ίδιο το αυτόνομο Υποκείμενο σε μία υπερβατική ανωτερότητα, αλλά παράλληλα, και το πώς τέτοιου τύπου ενέργειες γίνονται αισθητές στο άτομο.

Στην περιγραφή του μηχανισμού της έλλογης ικανότητας οι ενέργειες της ατομικής διάνοιας μετατρέπονται σε προσταγές. Η κατηγορική προσταγή ορίζεται ως η ενέργεια «που θα δήλωνε μια πράξη ως αντικειμενικώς αναγκάια αφ' εαυτής, χωρίς αναφορά σε κάποιον άλλον σκοπό» (Kant, 2017, σ. 55). Είναι 'κατηγορική' καθώς «αναγνωρίζουμε πως ό,τι επιτάσσει είναι ανευ όρων απόλυτο» και 'προσταγή' «επειδή αναγνωρίζουμε αυτό το νόμο ως κάτι που οφείλουμε να τηρούμε, και άρα ως περιορισμό, δηλαδή όχι ως κάτι που θέλουμε πάντοτε να τηρούμε» (Guyer, 2013, σ. 307). Εν ολίγοις, ο Λόγος της θέλησης του αυτόνομου υποκειμένου στον Kant είναι προστακτικός Λόγος και συνοπτικά περιγράφεται από τον ίδιο ως το κανονιστικό πρόταγμα που υποδεικνύει «Πράττε έτσι, ώστε ο γνώμονας της θέλησης σου να μπορεί πάντοτε να ισχύει συγχρόνως ως αρχή μιας καθολικής νομοθεσίας» (Kant, 2015, σ. 52). Έτσι, οι ενέργειες που ταυτίζονται με την αυτονομημένη θέληση και με ένα καθ' εαυτό ον της υπέρβασης μπερδεύονται με έναν κατηγορικό χαρακτήρα προσταγής. Στην βάση αυτή της συλλογιστικής είναι που ο Kant μπερδεύει τις ενέργειες αυτονομίας που, εξ ορισμού, θα σήμαιναν τουλάχιστον δυνατότητα ανεξαρτησίας με έναν μηχανισμό περιορισμού της επιλογής της δράσης. Ενώ οι ενέργειες λογίζονται αυτόνομες και, θεωρητικά μιλώντας, υπερβαίνουν τον οργανικό νου, είναι την ίδια στιγμή απόρροια αυστηρών αντικειμενικών προσταγών. Το πλαίσιο ελεύθερης επιλογής και *ad hoc* επανακαθορισμού της δράσης απουσιάζει και εν τέλει η αναγωγή της υπερβατικής ανωτερότητας που τόσο επιθυμεί το καντιανό έργο εξηγείται υπό ένα πρίσμα καταναγκασμού. Ένα άλλου τύπου επιχείρημα περί του περιορισμού της επιλογής της δράσης στο αυτόνομο Υποκείμενο κατασκευάζεται από τον Κιουπκιολή (2015), ο οποίος

αναγνωρίζοντας την αχρονικότητα των θεμελιωδών αρχών της καντιανής δράσης που παραμένουν πάντοτε απόλυτες και ίδιες, υποστηρίζει πως ο Kant «περιχαράκνει το πεδίο των επιλογών εφόσον αποκλείει την επιλογή άλλων καθοδηγητικών αρχών, στενεύοντας έτσι το φάσμα των δυνατών δράσεων και σκοπών» (σ. 42). Σε κάθε περίπτωση, η περιοριστική εννοιολόγηση, η αυστηρή ισχύς του καντιανού νόμου και «η σκληρή γροθιά της ηθικότητας μεταχειρίζεται δίχως οίκτο την εγγενή φύση του εγωισμού» (Stirner, 2005, σ. 75). Η δράση, συνεπώς, δεν εκφράζεται ως αποτέλεσμα ελεύθερων ενεργειών υπέρβασης του πεπερασμένου εαυτού παρά σε ένα αυστηρό πλέγμα καθολικών περιορισμών· κατά Adorno (2006) το πλήρες φάσμα των καντιανών εννοιών που σχετίζονται με την υπερβατική ελευθερία και που «οφείλουν να καλύψουν το χάσμα ανάμεσα στην κατηγορική προσταγή και τους ανθρώπους είναι κατασταλτικές: νόμος, εξαναγκασμός, σεβασμός, καθήκον. Η αιτιότητα μέσω ελευθερίας τις διαφθείρει μετατρέποντάς ‘τες σε υπακοή» (σ. 282). Εύλογα ο Guyer (2013) στοχάζεται την κεντρική προβληματική της *εξαναγκαστικής ελευθερίας* και λέγει «ποια μπορεί να είναι η θέση του εξαναγκασμού σε μία ηθική φιλοσοφία που, υποτίθεται, αποδίδει αξία υπέρτατη στη διαφύλαξη και στην προαγωγή της ελευθερίας και της αυτονομίας» (σ. 409)· πράγματι, η αυθαίρετη σύνδεση ηθικού εξαναγκασμού – ατομικής ελευθερίας (αυτονομίας) όχι μόνο δεν απαντάται με σαφήνεια, αλλά η ίδια η φύση της ηθικότητας στον Kant υπονομεύει την ελευθερία με την πιο σύγχρονη έννοια που την εννοούμε· η καντιανή αυτονομία «δεν είναι ένα ιδιαίτερο επίτευγμα του πλέον ανεξάρτητου ατόμου, αλλά μια ιδιότητα κάθε έλλογου όντος» (O’Neil, 2011, σ. 125), η δυναμική της, υπό αυτό το πρίσμα, δεν απελευθερώνει απλά νουθετεί μία εγγενή αναγκαιότητα.

Σε δεύτερο χρόνο ο Kant (2015) εμπλέκει το πεδίο των συναισθημάτων (!) με την έλλογη ικανότητα και λέγει ότι «Ο σεβασμός για τον ηθικό νόμο είναι ένα συναίσθημα που προκαλείται από ένα νοητικό λόγο, και το συναίσθημα τούτο είναι το μόνο που γνωρίζουμε τελείως *a priori* και του οποίου την αναγκαιότητα μπορούμε να εννοήσουμε» (σ. 111 – 112). Όπως εξηγήσαμε μέχρι το σημείο αυτό, ο διαχωρισμός της δράσης στον Kant ήταν απολύτως αντιθετικός και *ad hoc* μεταβίβαζε ο,τιδήποτε *θα μπορούσε να αναχθεί* στο επίπεδο των συναισθημάτων σε μία δράση κατώτερου ‘Ατομικού Είναι’. Τώρα, ο χαρακτήρας τήρησης των προσταγών ταυτίζεται εκ νέου με το αισθητηριακό Υποκείμενο καθότι το ιδιόμορφο συναίσθημα ευχαρίστησης διαμέσω της τήρησης των προστακτικών ενεργειών διαπλέκει συναίσθημα και προϊόντα λογικής. Όσο παράδοξο κι αν φαίνεται η αίσθησις τήρησης του νόμου δεν προκύπτει στην βάση

της προτίμησης ή του ενδιαφέροντος εν γένει, αλλά περισσότερο λειτουργεί άμεσα σε μας υπό την μορφολογική αρχή μιας σωματοποιημένης καθαρής *έξης*- ο Allison, εδώ, ορθώς κάνει λόγο για μία ρασιοναλιστική νόρμα (Allison, 1990, ιδίως 237). Στην τρίτη κριτική υπάρχει η ίδια ακριβώς θεώρηση αφού λέγεται ξανά ότι για το συναίσθημα του σεβασμού στο νόμο πρέπει «να επικαλεσθούμε μιά αιτιότητα⁵, η οποία στηρίζεται σε μιά υπεραισθητή ιδιότητα του υποκειμένου, δηλαδή την ελευθερία» (Kant, 2013, σ. 134). Για να κατανοήσουμε συνολικά το σχήμα ως το *ξετυλίξουμε* αναλυτικά (βλ. πρώτα πάλι το εννοιολογικό πλαίσιο της υποσημείωσης 4 περί αιτιότητας) υποκαθιστώντας την έννοια χ με την έννοια της ελευθερίας και υποκαθιστώντας, στη συνέχεια, το αντικείμενο χ με τον προσδιορισμό αντικειμένων που εν τέλει έχουν την γενική ιδιότητα της ελευθερίας. Η έννοια, λοιπόν, ελευθερία αποτελεί την αιτία που τα αντικείμενα έχουν την ιδιότητα της ελευθερίας *in corpore* και εκείνα αποτελούν σκοπούς της. Παράλληλα, η μεταξύ τους σχέση, δηλαδή η σχέση έννοιας και σκοπού αποτελεί την σκοπιμότητα (αιτιότητα) μεταξύ των δύο που στην περίπτωσή μας, και αυτό είναι το κρίσιμο, προσδιορίζεται στο καθαρό συναίσθημα σεβασμού στον Λόγο (Kant, 2013, ιδίως σ. 131). Είναι αδύνατον να εννοήσουμε γιατί ο Kant προσφεύγει σε αυτήν την παραδοχή που αυτοακυρώνει την *ουσία* της καθαρότητας του καθώς μεσολαβείται από την ιδιαιτερότητα του ‘ηθικού’ συναισθήματος, αλλά εδώ έχουμε μία εν γένει αλλαγή και της ευρύτερης θεώρησης για το Υποκείμενο και τα όρια του Λόγου του· το ρασιοναλιστικό Υποκείμενο *νοθεύεται*. Σε κάθε περίπτωση μπορούμε να τοποθετήσουμε την καντιανή νύξη σε αυτό το ιδιάζον συναίσθημα *κάπου* μεταξύ Λόγου και συναισθήματος και να την κατανοήσουμε στη σφαίρα του *splendide mendax*⁶. Όμως ακόμα και έτσι, η διαδικασία αυτοϋπονόμευσης εις βάρος των ορίων της καθαρότητας του πρακτικού Λόγου υποδεικνύει την εγγενή αντίφαση που ο Λελεδάκης (2002) σημειώνει «Η θέληση για αυτονομία, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προϋπάρχει στο επίπεδο του ίδιου του ορθού Λόγου, όπως δέχεται αξιωματικά ο Kant. Ο Λόγος, εξ ορισμού, δεν είναι το πεδίο της επιθυμίας ή της θέλησης» (σ. 80)⁷. Στο ίδιο πλαίσιο αμφισβήτησης ο Adorno (2006)

⁵ Η έννοια του σκοπού στην τρίτη κριτική ορίζεται ως το αντικείμενο μιας έννοιας, ενώ, η σκοπιμότητα αποτελεί την «αιτιότητα μιας έννοιας όσον αφορά το αντικείμενο της». Για περισσότερα βλ. Kant, *Κριτική της Κριτικής Δύναμης*, σ. 131.

⁶ Μτφρ: Υπέροχα, λάθος.

⁷ Σε τελική ανάλυση ακόμα και αν θεωρηθεί ότι η θέληση για αυτονομία προϋπάρχει *in corpore* στον ορθό Λόγο, αυτό δεν γίνεται **ανεξάρτητα** από το ιδιάζον συναίσθημα που περιγράψαμε. Η αντίφαση στο καντιανό έργο είναι ξεκάθαρη.

τονίζει ότι η χρησιμοποίηση παραδειγμάτων στις καντιανές κριτικές⁸ «προκαλεί την υποψία ότι τα χρειαζόταν επειδή χωρίς την λαθραία εισαγωγή στον εμπειρικό κόσμο δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί η σχέση ανάμεσα στον τυπικό ηθικό νόμο και τη ζωή, κατά συνέπεια και η δυνατότητα της κατηγορηματικής προσταγής» (σ. 276).

Πρέπει να τονιστεί παράλληλα ότι η αντίφαση περί της «αρχής του Λόγου» συνεισφέρει σε μία γενική απορία για το ρασιοναλιστικό Υποκείμενο στο μέτρο που στο καντιανό έργο, ιδιαιτέρως στις δύο πρώτες κριτικές, ο ίδιος ο Λόγος από ικανότητα φαίνεται να λογαριάζεται περισσότερο καθ' εαυτός (Για παράδειγμα βλ. Kant, 1976, σ. 95). **Εμφανίζεται με απλά λόγια ως Υποκείμενο.** Πράγματι, η δεύτερη κριτική που 'βάζει σε τάξη' την πρακτική σφαίρα δεν συλλαμβάνει την έννοια του Λόγου μονάχα σαν δρώσα ουσία και ικανότητα στοχαστικής: ενόσω ο Λόγος δηλαδή είναι *κατιτί πολύ παραπάνω* από γνωστική ικανότητα προκύπτει το ερώτημα σε σχέση με την πιθανή συνύπαρξη, τον έλεγχο ή σε τελική ανάλυση την απλή σχεσιακή μεταξύ του υποτιθέμενου ρασιοναλιστικού Υποκειμένου και του καθ'εαυτού σώματος σαν ενότητα. Η ψιλή θεωρία αδυνατεί να αποδώσει μία καθαρή ερμηνεία τουλάχιστον σε σχέση με *το πως και το γιατί* ο *a priori* καθαρός Λόγος, ενώ παράγεται στα πλαίσια του σώματος, δεν σωματοποιείται ή δεν τοποθετείται *αναγκαστικά* μετά-του-σώματος. Εν ολίγοις, η απόδοση κάποιας ανθρώπινης ύλης που χειρίζεται τον Λόγο σαν γνωστική ικανότητα απουσιάζει.

Όμως, ο θρυμματισμός του υποκειμένου σε δύο μέρη –το κατώτερο / οργανικό και το ανώτερο / αυτόνομο- υπό την πίεση της μεθοδολογικής θεμελίωσης του ηθικού συναισθήματος στοχοθετεί μία ενιαία τελεολογία της δράσης. Αυτό είναι σημαντικό επειδή το έλλογο Υποκείμενο πράττει ενέργειες που το οδηγούν, όπως και οι αντίστοιχες οργανικού τύπου, στην ευχαρίστηση και την εν γένει ηδονή. Έτσι αν και ξεκινάμε από ένα μοντέλο έλλογης στοχαστικής που γεννά προϊόντα Λόγου, εκείνα κάνουν το καθ' εαυτό Υποκείμενο να αισθάνεται συναισθηματική ευχαρίστηση. Ακριβώς εδώ είναι το σημείο που στο αυτόνομο καντιανό Υποκείμενο της δεύτερης κριτικής μπορούμε να ισχυριστούμε ότι διαπλέκονται λειτουργίες που ταιριάζουν περισσότερο σε ένα ενιαίο Υποκείμενο. Με τον όρο ενιαίο Υποκείμενο, εδώ, κυρίως υπονοείται ότι η έλλογη ικανότητα, *ακόμα και αν* είναι καθαρή, καταλήγει σε ένα είδος άμεσης εμπλοκής με συναισθήματα και έτσι η υποκειμενική δράση οριοθετείται ταυτόχρονα σε έναν *χώρο* και Λόγου και συναισθημάτων. Αυτή η ίδια διαπλοκή

⁸ Πρέπει να σημειώσουμε ότι η βάση αυτού του επιχειρήματος της *Αρνητικής Διαλεκτικής* είναι τα παραδείγματα της δεύτερης καντιανής *Κριτικής του Πρακτικού Λόγου*.

περιγράφεται και στην πλατωνική Πολιτεία όταν η συζήτηση περιστρέφεται στον διαχωρισμό της ψυχής και στην δράση του ανθρώπου λέγεται ότι «στην ψυχή υπάρχει, ως ένα τρίτο μέρος της, τούτο το θυμοειδές, που από τη φύση του είναι φτιαγμένο να βοηθάει το Λόγο» (Πλάτων, 2002, σ. 321). Σε κάθε περίπτωση όμως και υπό το παραπάνω πρίσμα εσωτερικής ενότητας, η καντιανή θεώρηση του υποκειμένου απομακρύνεται από μια οντολογική ενότητα στη σφαίρα της καθαρότητας του Λόγου και μόνο· ο Adorno (2006) επισημαίνει το πρόβλημα της κατασκευής πιο ξεκάθαρα «τα υποκείμενα δεν είναι απλώς συγχωνευμένα με τη σωματική τους υπόσταση, αλλά ακόμη και στην ψυχική σφαίρα, που με κόπο και στοχασμό έχει αποχωρισθεί από τον κόσμο του σώματος, επικρατεί πλήρης νομοτέλεια» (σ. 269).

Τελικά, όσον αφορά το κομμάτι της οντολογικής ενότητας ο θρυμματισμός των μερών του υποκειμένου σε ένα κατώτερο και ανώτερο επιθυμητόν, όπως αυστηρά παρουσιάζεται στην καντιανή αναλυτική, επιστρέφει την συζήτηση για το Υποκείμενο σε έναν αναλυτικό εσωτερικό διαχωρισμό που, όπως είδαμε, ξεκινάει τουλάχιστον από την πλατωνική φιλοσοφία της διαίρεσης της ψυχής και του καθορισμού της δράσης. Έτσι όπως στον Πλάτωνα το λογιστικό μέρος είναι εκείνο που προκαλεί τις έλλογες ενέργειες και εξουσιάζει το θυμοειδές και επιθυμητόν μέρος του υποκειμένου, έτσι και το αυτόνομο Υποκείμενο είναι υπεύθυνο να χαλιναγωγεί το επιθυμητικό μέρος της ύπαρξης. Ως προς αυτό δηλαδή, η καντιανή διαλεκτική δεν απέτυχε μονάχα να εφαρμόσει ένα μοντέλο έλλογου υποκειμένου αποσυνδεδεμένο από το πεδίο των συναισθημάτων, αλλά παράλληλα ο διαχωρισμός μεταξύ ανώτερου – κατώτερου επιθυμητικού δημιουργεί απορίες που αφορούν και την εσωτερική ενότητα καθ' εαυτή. Είναι φανερό, ουσιαστικά, πως η μοναδικότητα του νου εντός του υποκειμένου παύει να υφίσταται και η οντολογική ενότητα του φορέα νοείται μόνο με μία διαλεκτική Λόγου και Συναισθήματος, η οποία όμως θρυμματίζεται εκ νέου από τα ερωτήματα που προκύπτουν μέσω του διπόλου θεώρησης των επιθυμητικών μερών. Στο ρασιοναλιστικό Υποκείμενο επικρατεί μία επιστημολογική αδιέξοδος *a posteriori*.

Το σολιψιστικό Υποκείμενο, μια νέα εκδοχή για την Αυτονομία

Η καθ' εαυτή εννοιολόγηση του Υποκειμένου ως ουσία αποτελεί την **πραγματική** βάση της οντολογικής αυτονομίας στον Kant. Η έννοια της «ουσίας» στον Kant σημαίνει πρακτικά ότι κάτω από ένα καθεστώς απόλυτης αφαίρεσης και διάσπασης της ύλης που συμβολίζεται συνολικά σαν «τα δεδομένα των κατ' αίσθηση εντυπώσεων» (Γιανναράς, 1976, σ. 72) ένα

αντικείμενο χ μπορεί να νοείται ως «ουσία». Ουσία είναι, λοιπόν, αυτό που μένει *πέρα από την ύλη* και αποτελεί, συγχρόνως, την απόδειξη της *a priori* γνωστικής μας δύναμης (Kant, 1976, σ. 77). Ο νους του υποκειμένου «παριστάνει στον εαυτό του τα μέλη της σφαίρας να έχη το καθένα μια ύπαρξη (ως ουσία) ανεξάρτητη από τα άλλα και όμως να είναι ενωμένα σε ένα όλο» (Kant, 1979, σ. 57).

Το στοιχείο εκείνο εντός του υποκειμένου που συνθέτει τις κατ' αίσθηση εποπτείες εντός του νου, ο οποίος λογίζεται ως η γενική ικανότητα «που μας επιτρέπει να νοούμε το αντικείμενο μιας κατ' αίσθηση εποπτείας» (Kant, 1979, σ. 16), είναι η υπερβατική φαντασία. Το υπερβατικό φαντασιακό του υποκειμένου είναι ο κεντρικός όρος για να έχουμε γνωστικές συλλήψεις, καθότι αποδίδεται ως η προϋπόθεση μιας διαλεκτικής λειτουργίας που επεξεργάζεται τις παραστάσεις (Kant, 1979, σ. 122). Επομένως, η σημασία κάθε παράστασης που *εμφανίζεται* στο καθ' εαυτό Υποκείμενο κρίνεται μόνο «στον βαθμό που το επηρεάζει είτε αυξάνοντας είτε παρεμποδίζοντας την ζωτική του δύναμη» (Deleuze, 2000, σ. 18). Η καθαρή φαντασία μέσω των συλλαμβανόμενων παραστάσεων αποτελεί «θεμελιώδη ικανότητα της ανθρώπινης ψυχής, η οποία υπό-κειται *a priori* ως βάση σε κάθε είδους γνώση» (Kant, 1979, σ. 130) και σαν λειτουργική ικανότητα μετατρέπει τον εμπειρικό κόσμο σε εικόνες (Bowie, 1990, σ. 20), δηλαδή σε καθαρές μορφές μιας γενικής εσωτερικής αναπαράστασης. Ο Deleuze (2000) τοποθετεί την έννοια της φαντασίας σε σχέση με την γενική ικανότητα του νοείν στο Υποκείμενο και λέγει «για να εφαρμοστεί μια έννοια της διάνοιας χρειάζεται το σχήμα, το οποίο αποτελεί μια ευρηματική ενέργεια της φαντασίας που έχει την δυνατότητα να υποδεικνύει τον όρο υπό τον οποίο ειδικές περιπτώσεις υπάγονται στην έννοια» (σ. 98). Στη σφαίρα της άνωθεν σύνοψης η «συνθήκη της φαντασίας» δεν είναι παρά ο νοητικός χώρος που «η νομοθετούσα διάνοια πραγματοποιεί κρίσεις μέσω των εννοιών της» (σ. 35), συνεπώς ο ρόλος και η χρησιμότητα της υπερβατικής φαντασίας κατά Deleuze συνιστά ακριβώς την *ad hoc* λειτουργική «διαμεσολάβηση, δηλαδή πραγματοποιεί την σύνθεση που αναφέρει τα φαινόμενα στην διάνοια» (σ. 84).

Τα αντικείμενα που υπάγονται υπό τον όρο της υπερβατικής φαντασίας σε διαδικασία μετά- σύλληψης είναι σημαντικό να στοχοθετούν εννοιολογικά, καθότι η γενική αναλυτική της σχέσης Υποκειμένου – Αντικειμένων ορίζει, προφανώς, και τις καθ' εαυτές δυνατότητες της σολιμιστικής αυτονομίας στο καντιανό σχήμα. Αυτό που κάνει αυτήν την σχέση ιδιαίτερη είναι ότι «ο Kant ζητά από τη γνώση γενικά όχι να προσανατολίζεται αυτή προς τα αντικείμενα αλλά

τα αντικείμενα προς αυτή» (Γιανναράς, 1976, σ. 41). Εν τέλει αυτό που μας αφορά εμάς και το καντιανό σχήμα είναι το μέγεθος ελέγχου του υποκειμένου στα πράγματα εν γένει, καθώς ο Kant «συνάγει ότι πρέπει να νοούμε πως το σύστημα της φύσης ως όλον είναι προϊόν νοήμονος σχεδιασμού» (Guyer, 2013, σ. 582). Πριν όμως προσφύγουμε σε μία στενή ανάλυση της μεταξύ τους σχέσης αξίζει να αναφερθούμε στον όρο «Αντικείμενα» και στις ιδιότητες που προσδίδονται σε αυτά. Στην «Κριτική του Καθαρού Λόγου» ο όρος «Αντικείμενο» ‘σπάει’ στα δύο: Ο πρώτος ορισμός θέλει τα αντικείμενα ως καθ’ εαυτά πράγματα⁹, σημασία η οποία άρρηκτα ταυτίζεται με μία υπερ-αισθητή αναλυτική τους που «αποκλείει από το αντικείμενο της σκέψης όλους τους προσδιορισμούς» (Adorno, 2006, σ. 105), ενώ, η σημασία των αντικειμένων ως φαινόμενα¹⁰ οδηγεί στον εντοπισμό τους μέσα από παραστάσεις της εμπειρίας (Kant, 1976, σ. 54). Η σημασία τους ως φαινόμενα, ακόμα και αν δεν οδηγεί σε μία αυστηρή φαινομενολογία, δεν έχει τίποτα να μας πει για αυτονομία, καθότι τότε ο Λόγος περί μιας φαινομενολογίας των αντικειμένων υπάγεται στα ορισμένα πλαίσια του οργανικού / εμπειρικού κόσμου. Αντίθετα, η δεύτερη σημασία συνδέει την ιδιότητα των αντικειμένων με το υπερ-αισθητό Υποκείμενο και τις *a priori* κατηγορίες του νου¹¹. Παραβλέποντας τα επιστημολογικά ερωτήματα της επί τόπου γνωσιοθεωρίας που εδώ δεν μας αφορούν, η σημασία των αντικειμένων απολυτοποιεί τον χαρακτήρα τους παρουσιάζοντάς τα σαν *υπερ-αισθητές δυνατότητες* που «η δυνατότητα τους ενοίκει σε μας τους ίδιους» (Kant, 1979, σ. 148). Εν ολίγοις, η θεωρητικοποίησή τους τα αναβαθμίζει *in abstracto* σε πράγματα του υπερ-αισθητού, τα οποία «είναι για μένα μόνον υλικό το οποίο χρησιμοποιώ. Όπου απλώνω το χέρι μου, πιάνω μια αλήθεια, την οποία διευθετώ για μένα» (Stirner, 2005, σ. 370). Αν και σε κάποιο βαθμό ο Adorno (2006) έχει δίκιο όταν λέγει πως «η γνώση δεν κατέχει πλήρως κανένα από τα αντικείμενα της. Δεν πρέπει να παράγει το φάντασμα ενός όλου» (σ. 27), η καντιανή αναλυτική έχει λύσει ήδη αυτήν την αντίφαση, καθώς δεν αμφισβητεί τα πράγματα καθ’ εαυτά, αλλά μετατοπίζει την σημασία τους σε κάτι *πέρα από τα υποκείμενα*.

Φυσικά, η συζήτηση γύρω από την αμφίσημη σημασία των αντικειμένων στην πρώτη κριτική δεν θα μας αφορούσε αν δεν είχε λεχθεί από τον Kant (1976) ότι «από τα πράγματα

⁹ Μτφρ. Als Ding an sich selbst.

¹⁰ Μτφρ. Als Erscheinung.

¹¹ Η έννοια των κατηγοριών στον Kant έχει ειδικό και καθοριστικό περιεχόμενο. Αναφέρεται, σε 12 πρωτογενείς έννοιες του καθαρού νου. Για περισσότερα βλ. Kant, I. (1979). *Κριτική του καθαρού Λόγου*, ιδίως σ. 49 & 51.

νοούμε *a priori* μονάχα εκείνο που εμείς οι ίδιοι θέτουμε μέσα σε αυτά» (σ. 46). Την ίδια αντίληψη παρατηρούμε και στους εκπροσώπους του σολιψισμού, αφού ο Stirner (2005) περί της στοχαστικής των αντικειμένων λέγει «αν θέλουν να αποσπαστούν από μένα και να είναι κάτι δι' εαυτό ή να επιβληθούν σε μένα, τότε το πιο επείγον πράγμα που έχω να κάνω είναι να τα πάρω πίσω στο μηδέν τους, δηλαδή σε μένα, τον δημιουργό» (σ. 353). Συνεπώς, η αυτονομία, *εδώ πέρα*, θεμελιώνεται στην *a priori* δυνατότητα του υπερ-αισθητού υποκειμένου να αξιοδοτεί αφ' εαυτού τα πράγματα, και μάλιστα ιδωμένα σαν καθ' εαυτά αντικείμενα όχι σαν φαινόμενα· δια αυτού το σολιψιστικό Υποκείμενο αξιολογεί και νομοθετεί πάντα αυθαίρετα για-τον-εαυτό-του, ενώ, με την ιδιότητα του *χειριστή* του Λόγου δίνει το περιεχόμενο στο γενικό Όλον. Δεν έχουμε δηλαδή μια αυτονομία ταυτολογικής σχέσης με την έννοια της ελευθερίας κατ' αντιδιαστολή με τον εμπειρικό κόσμο, όπως τυπικά θεμελιώνεται στην δεύτερη κριτική, αλλά μια καθ' εαυτή δυνατότητα του Λόγου να δημιουργεί για-τον-εαυτό-του και μόνο το Όλον· εξάλλου, κατά Kant (1979) «τα καθαυτά φαινόμενα δεν μπορούν να συμβαίνουν έξω από μας αλλά υπάρχουν μόνο μέσα στην αισθητικότητά μας» (σ. 138), και έτσι, ακόμη και ο εμπειρικός κόσμος υπάρχει με τη σειρά του ως γενικό φαινόμενο *a priori* μόνο στο βαθμό που μπορούν τα σολιψιστικά υποκείμενα να τον υπάγουν στον νου τους, γίνεται δηλαδή η αντικειμενικότητα «υποκειμενικά διαμεσολαβημένη» (Adorno, 2006, σ. 90).

Ο Kant στην αρχιτεκτονική περί των διαφορετικών κρίσεων (1979) γράφει «προβληματικές κρίσεις είναι εκείνες, όπου δεχόμαστε το καταφάσκειν και το αποφάσκειν ως απλά δυνατά» (σ. 43) και λίγο μετά συνεχίζει «άρα η προβληματική πρόταση εκφράζει μόνο λογική δυνατότητα (που δεν είναι καθόλου αντικειμενική) δηλαδή την ελευθερία να θεωρήσει κανένας μια τέτοια πρόταση ως ισχύουσα, μιαν απλώς αυθαίρετη παραδοχή της από το νου» (σ. 44). Συνεπώς, το παραπάνω επιχείρημα ενισχύει την ιδέα περί *εγωιστικής κρίσης* του καντιανού σολιψιστικού εαυτού και η αυθαιρεσία του Λόγου θεμελιώνεται στις δυνάμει κρίσεις. Οι προβληματικές κρίσεις, εν μέρει, θεμελιώνουν την δυνατότητα της καθ' εαυτής αυτονομίας του Λόγου να εννοιολογεί για-τον-εαυτό-του. Αν κανείς θεωρήσει το επιχείρημα αυτό μόνο εν μέρει έγκυρο, ή ακόμα και μια διαστρέβλωση της καντιανής αναλυτικής της αυτονομίας, ας επιτραπεί να προσφύγουμε σε έναν δεύτερο ορισμό της πρώτης κριτικής... Έτσι, σχετικά με την υπερβατική φιλοσοφία του ο Kant (1976) λέγει «Ονομάζω υπερβατική κάθε γνώση που γενικά δεν ασχολείται τόσο με αντικείμενα όσο με το δικό μας μονάχα τρόπο γνώσεως αντικειμένων, εφόσον αυτός πρόκειται να είναι *a priori* δυνατός» (σ. 97). Υπό το παραπάνω πρίσμα, αυτή η

λειτουργικότητα της υπερβατικής φιλοσοφίας σε σχέση με το 'Υποκείμενο' «δεν μπορεί στο εξής να πετύχει κάτι υψηλότερο, διότι το ύψιστο της είναι η παντοκρατορία του πνεύματος, η παντοδυναμία του» (Stirner, 2005, σ. 94).

Κεφάλαιο 2

Ενιαίο Υποκείμενο και Κοινωνικός Χώρος

Ο ενιαίος φορέας δράσης

Είναι γνωστό ότι το καντιανό σχήμα της καθαρότητας ξεκινά από την πρώτη Κριτική, η οποία επί της ουσίας περιέχει και το σύνολο των ορισμών που ο Kant δίδει σε όλα τα επόμενα έργα του. Προφανώς, λοιπόν, θεωρούμε την πρώτη Κριτική και σαν ένα αναλυτικό λεξικό των εννοιών που χρησιμοποιήθηκαν στο καντιανό έργο εν γένει. Το κεντρικό σημείο κλειδί της ανάλυσης περί ενιαίου Υποκειμένου στον Kant είναι να αποδόσουμε την διαλεκτική –και αμφίδρομη– σχέση ανάμεσα στις γνωστικές ικανότητες του καντιανού υποκειμένου με όση περισσότερη σαφήνεια και ακρίβεια τους αρμόζει. Η διαίρεση των γνωστικών ικανοτήτων περιέχει 3 θεμελιώδεις για την κατασκευή του Υποκειμένου έννοιες: τον νου, την κριτική δύναμη και τον λόγο (Kant, 1979, σ. 150 & Kant, 2013, σ. 84)· ενώ, η ορισματική θεμελίωση τους στην *στοιχειολογία του Καθαρού Λόγου*, ήδη δηλαδή από την πρώτη κριτική, ξετυλίγει τους κεντρικούς γνώμονες για ένα ενιαίο Υποκείμενο καθώς «απεικονίζει τις γνωστικές ικανότητες, καμία εκ των οποίων δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ξέχωρα από τις υπόλοιπες ικανότητες· ωστόσο, δεν φθάνει σε μια καθορισμένη περιγραφή της συναρμοσμένης χρήσης τους» (O’Neil, 2011, σ. 43).

Η έννοια του νου στην πρώτη κριτική δίδεται με παραπάνω από έναν τρόπους, πράγμα που καταμαρτυρά την πρόθεση του Kant να γίνει ιδιαίτερα κατανοητός και να οριοθετήσει την ρυθμιστική λειτουργία της έννοιάς του. Ένας από τους πιο ουσιαστικούς ορισμούς του παρατίθεται αμέσως «ο καθαρός νους είναι μέσα στις κατηγορίες ο νόμος της συνθετικής ενότητας όλων των φαινομένων και μ’ αυτό τον τρόπο καθιστά αυτός πρώτα και πρωταρχικά την εμπειρία δυνατή κατά τη μορφή» (Kant, 1979, σ. 141)· ενώ, αναφορικά με την χρησιμότητα νου και κριτικής δύναμης στο καντιανό σχήμα έχουμε «όταν ο νους εν γένει χαρακτηρίζεται ως η ικανότητα για κανόνες, τότε η κριτική ικανότητα είναι εκείνη η οποία ενεργεί την υπαγωγή σε κανόνες» (Kant, 1979, σ. 152). Φαίνεται δηλαδή ότι η υπερβατική φιλοσοφία αποδίδει, αφενός, στον νου «μια ικανότητα του νοείν» (Kant, 1979, σ. 38) και, αφετέρου, τον επιφορτίζει με την ανάλυση του εμπειρικού κόσμου ή των φαινομένων και την κατασκευή καθολικών κανόνων. Η παραπάνω απόδοση *grosso modo* μένει σχετικά αμετάβλητη σε όλο το φάσμα των τριών κριτικών.

Αντίθετα, αυτό που αλλάζει καθοριστικά είναι η ιδιότητα της κριτικής δύναμης, η οποία στην τρίτη κριτική αναβαθμίζεται. Από ένα επιβοηθητικό εργαλείο ώστε ο νους να έχει την γενική ικανότητα παραγωγής αποτελεσμάτων (κανόνες), η κριτική δύναμη αποκτά συνδεδεκό ρόλο για όλη την λειτουργία του καθ' εαυτού Υποκειμένου· ενοποιητής Λόγου και Συναισθημάτων, ανώτερου και κατώτερου επιθυμητικού, η κριτική δύναμη επαναθεμελιώνεται. Αυτό δηλαδή που αλλάζει *ad hoc* είναι ότι πλέον **η κριτική δύναμη δεν είναι μια γνωστική ικανότητα του νου, αλλά ρητά μια γνωστική ικανότητα καθ' εαυτή**. Όπως σημειώνει η Arendt (1982) στην τρίτη κριτική, ο Kant θεμελιώνει μια νέα *a priori* αρχή, την κριτική δύναμη, χωρίς να την συνδέσει με ηθικά διακυβεύματα (σ. 10). Υπό αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο, ναί μεν 'για το καλό και το κακό' ο Λόγος συνεχίζει να παράγει τα αποτελέσματα, αλλά όσον αφορά 'το ωραίο και το άσχημο' αυτή η νέα αρχή που βρίσκεται *πέραν της ηδονής* αποφασίζει. Αποτελεί εν τέλει, όπως θα εξηγηθεί, την κεντρική αρτηρία, η οποία ενοποιεί αφ' εαυτού τις γνωστικές ικανότητες και το *θρυμματισμένο* Υποκείμενο σε μία κατεύθυνση που εκείνο «συγκροτείται ως ενότητα μόνο βάση του αναστοχασμού του» (Adorno, 2006, σ. 266).

Αρχικά, οι προκείμενες στην τρίτη κριτική είναι πολύ πιο σύντομες. Έτσι, οι *a priori* αρχές της θεωρητικής γνώσης, δηλαδή της γνώσης σχετικά με τον έλεγχο και την ερμηνεία του φυσικού κόσμου υπό τη μορφή εμπειρικών νόμων, αντιδιαστέλλονται με την λειτουργία της ελευθερίας. Στο καντιανό έργο η έννοια της λειτουργίας έχει συγκεκριμένο και ειδικό περιεχόμενο, το οποίο ο Kant (1979) διευκρινίζει ήδη από την πρώτη κριτική «με τον όρο όμως λειτουργία εννοώ την ενότητα του ενεργήματος που κατατάσσει διάφορες παραστάσεις κάτω από μία κοινή παράσταση» (σ. 35). Προκύπτουν δηλαδή αρχές που υπάγονται σε μία θεωρία της φύσης και αρχές που υπάγονται σε μία θεωρία των ηθών (Kant, 2013, σ. 76). Συνεπώς, *πέραν* της θεωρητικής φιλοσοφίας, η ελευθερία ως έννοια έναντι της φύσης είναι υπεύθυνη για εκείνο το είδος της φιλοσοφίας που ονομάζεται πρακτική, δηλαδή ηθική φιλοσοφία (Kant, 2013, σ. 75) και φυσικά «περιέχει τον λόγο για όλες τις κατ' αίσθηση μη εξαρτημένες, *a priori* πρακτικές επιταγές¹²» (Kant, 2013, σ. 81).

¹² Προς αποφυγήν εννοιολογικών παρεξηγήσεων η έννοια των πρακτικών επιταγών έχει απολύτως ίδια σημασία με εκείνη των νόμων που υπάγονται στην θέληση της ελευθερίας και διαχωρίζεται εννοιολογικά από επιταγές με την απλή του όρου που αναφέρονται σε πορίσματα στη σφαίρα των αρχών της θεωρητικής φιλοσοφίας. Για περισσότερα σε σχέση με τον ορισμό των δύο βλ. Kant, *Κριτική της Κριτικής Δύναμης*, σ. 76 – 77.

Με τους παραπάνω διαχωρισμούς δεν μαθαίνουμε τίποτα καινούργιο σχετικά με την καντιανή αρχιτεκτονική και το ρασιοναλιστικό (αυτόνομο) Υποκείμενο. Το Υποκείμενο συνέχισε να κατέχει δυνάμει την γνωστική ικανότητα της θεωρητικής γνώσης που αποδίδεται στην διάνοια και την ικανότητα ηθικοπρακτικής γνώσης που αποδίδεται στον Λόγο εντός του μηχανισμού του ανώτερου επιθυμητικού (Kant, 2013, σ. 82 – 83). Ο Kant (2013), όμως, λίγο παρακάτω λέγει «μεταξύ όμως της ικανότητας γνώσης και του επιθυμητικού περιλαμβάνεται το συναίσθημα της ηδονής, όπως μεταξύ της διάνοιας και του Λόγου η κριτική δύναμη» (σ. 83): ενώ, η κριτική δύναμη ως καθ' εαυτή λειτουργία δεν συνεπάγεται μόνο μία παρεμβολή ανάμεσα σε διάνοια και Λόγο, αλλά έχει την υπερ-δυνατότητα να χρησιμοποιεί γνώμονες είτε της διάνοιας είτε του Λόγου «ώστε να επιχειρήσει σύμφωνα με μια ιδιαίτερη αρχή την αποτίμηση της σωματικής φύσης και των νόμων της» (Kant, 2013, σ. 336). Το ίδιο συμβαίνει και στο πεδίο της πρακτικής φιλοσοφίας (ηθικοπρακτική γνώση) καθώς τονίζεται ότι «πρέπει να προστεθεί ένα ενέργημα της κριτικής δύναμης, με το οποίο ο πρακτικός διακρίνει εάν κάτι είναι ή δεν είναι η περίπτωση του κανόνα (Kant, 1971, σ. 111).

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν ότι η κριτική δύναμη, ιδωμένη σαν καθ' εαυτή γνωστική λειτουργία ή / και σαν ενοποιητικός κρίκος των γνωστικών ικανοτήτων, είναι η λυδία λίθος της θεμελίωσης του καντιανού ενιαίου υποκειμένου. Εντούτοις, η θεωρητική κατασκευή του αλλάζει και πάλι. Συγκεκριμένα, τα άτομα στην τρίτη κριτική δεν ορίζονται σαν έλλογοι – ρασιοναλιστικοί δρώντες, αλλά αποτελούν μορφές και δημιουργήματα της φύσης (Arendt, 1982, σ. 13). Υπό αυτό το πρίσμα, όχι μόνο αποκτούν το στοιχείο της ιστορικότητας, αλλά η κίνηση των ιστορικών δυνάμεων που προκύπτει υποβιβάζει την ατομική τους ιστορία καθ' εαυτή ως εάν να είναι ένα επιμέρους κομμάτι της ιστορίας της φύσης (σ. 14). Η προσέγγιση αυτή δεν ήταν παροδική για το καντιανό έργο, καθώς ο Kant και στο δοκίμιο *για την αιώνια ειρήνη* (1992) συνεχίζει να αναβαθμίζει την εξωτερικότητα της φύσης, η οποία λογίζεται σαν ένα ευρύτερο Όλον υπό τον χαρακτήρα *a priori* αναγκαιοτήτων (σ. 92): αυτή η θεώρηση περί φύσης επιβάλλει και την κοινωνική συνύπαρξη στα εμπειρικά –πια- υποκείμενα με τους όρους της (σ. 97). Στο ίδιο έργο στα άτομα φαίνεται ότι ορίζεται και ένας τελεολογικός σκοπός, ο οποίος σχετίζεται στενά με την επίτευξη του ύψιστου αγαθού της αιώνιας ειρήνης «την οποία πλέον δεν επιθυμεί κανείς μόνο ως φυσικό αγαθό, αλλά και ως μια κατάσταση που προκύπτει από την αναγνώριση του καθήκοντος» (Kant, 1992, σ. 122). Η παραπάνω εμπειρική θεμελίωση του καντιανού υποκειμένου, όσο παράδοξη και αν ακούγεται μια τέτοια αναλυτική, θέτει τις ατομικές

αποφάσεις σε ένα αυστηρά φυσιοκρατικό πλαίσιο που «το υπερβατικό καθαρά ‘εγώ σκέφτομαι’ δεν θα μπορούσε να έχει παρορμήσεις· είναι και αυτό ένα στοιχείο του χωροχρονικά ‘εξωτερικού’ κόσμου, χωρίς οντολογική προτεραιότητα απέναντι σε αυτόν τον κόσμο» (Adorno, 2006, σ. 260)

Φυσικά, η άνωθεν μεταμοντέρνα εκδοχή της υποκειμενικότητας στέκεται *εκ των πραγμάτων* αντιθετικά στο ρασιοναλιστικό Υποκείμενο της δεύτερης κριτικής, του οποίου πράγματι η αυτονομία όπως σημειώνει η O’Neil (2011) «δεν είναι υπαρξιστική ριζοσπαστική ελευθερία δεν είναι καν μια μετριοπαθής εκδοχή της υπαρξιστικής ελευθερίας» (σ. 126)¹³. Το διπολικό πλαίσιο Λόγου και Εμπειρίας (αν και έχουμε ήδη αποδείξει ότι στην *πραγματικότητα* περιλαμβάνει και αυτό *a posteriori* αντιφάσεις σε σχέση με την συγγένεια Λόγου με το κατώτερο επιθυμητικό) καταργείται υπό την σκέπη της κριτικής δύναμης, η οποία –παράλληλα– ως «εν γένει η ικανότητα να σκεπτόμαστε το ειδικό ως περιεχόμενο στο καθολικό» (Kant, 2013, σ. 84) γίνεται **και** η συνθετική *a priori* ικανότητα της κατασκευής του περιεχομένου στα άτομα καθ’ εαυτά. Υπό την γνωστική της ικανότητα, δηλαδή, ο ενιαίος φορέας δράσης, νοείν και αισθάνεσθαι απολυτοποιεί την σύλληψη της ολότητας ως ατομικό περιεχόμενο. Η αποθέωση του σολιπισμού και μάλιστα με μετα-μοντέρνο τρόπο έχει επέλθει. Ο Adorno στην *Αρνητική Διαλεκτική* (2006), δίχως να στοχεύει σε αυτήν την οριοθέτηση, την συλλαμβάνει υπό τον νοητικό προσδιορισμό ψευδοπροβλήματος, το οποίο εμφωλεύει *κάθε φορά* που τα άτομα και οι αποφάσεις τους «αποσπασθούν από το εγγενές πλαίσιο τους, δηλαδή το άτομο αποσπασθεί από την κοινωνία, το ερώτημα υπακούει στην πλάνη του απόλυτου και καθαρού είναι καθ’ εαυτό: η περιορισμένη υποκειμενική εμπειρία σφετερίζεται το κύρος της απόλυτης βεβαιότητας» (σ. 260).

Θα ήταν βιαστικό να θεωρήσει κανείς μόνο την κριτική δύναμη για-τον-εαυτό-της το *sui generis* στοιχείο της ενότητας. Ναι μεν η λειτουργία της σαν *κεντρική αρτηρία* είναι καθοριστική, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι την ίδια στιγμή *πραγματοποιείται* μια *ad hoc* υπονόμηση της διάνοιας –και στην τρίτη κριτική η διάνοια έχει εξέχουσα σημασία και αυτοτέλεια. Για παράδειγμα, η διάνοια διαμέσω της αναστοχαστικής κριτικής δύναμης

¹³ Στο βαθμό που το πρόταγμα της αυτονομίας κλείνει μόνο προς την δεύτερη κριτική η O’Neil έχει δίκιο, αδυνατεί όμως **τουλάχιστον εδώ** να κατανοήσει την θεωρητική συμβολή τουλάχιστον και των τριών καντιανών κριτικών σε σχέση με την ευρύτερη καντιανή θεώρηση για το ‘υποκείμενο’ που μας υποδεικνύει κάτι πολύ παραπάνω από μία υπαρξιακή ελευθερία...

δημιουργεί εκείνο το είδος της γνώσης που ενώνει την καθ' εαυτή γνωστική ικανότητα με τους γενικούς εμπειρικούς νόμους, ή σε μία πιο λεπτολογική απόδοση, η εμπειρική γνώση μας γίνεται «τόσο πιο ενιαία, όσο περισσότερο θα προόδευε η εμπειρία μας» (Kant, 2013, σ. 95). Υπό την αρχή, λοιπόν, της σκόπιμης εξειδικεύσεως η φύση *υπάρχει* μέχρι τον βαθμό σύνθεσής της από το Υποκείμενο, πράγμα που σημαίνει ότι η ίδια δεν είναι *κατιτί έξω* από τον υποκειμενικό Λόγο, αλλά μία συνεχόμενη σύνθεση της γενικής ιδέας περί φαινομένων για-τον-εαυτό-μας. Στον Kant αυτό το παίγνιο της καθαρής διάνοιας, η υποκειμενικότητα, στοχάζεται τη φύση και έχει το *απόλυτο δικαίωμα* να την αντικειμενοποιεί. Όμως, ο γρίφος και η προβληματική σε μία τέτοια διαλεκτική του πραγματικού και του μη-πραγματικού υπέρ της άμεσης κυριαρχίας της υποκειμενικότητας στο εν γένει Εμπειρικό επισημαίνεται σωστά από τον Bowie (1990), τονίζοντας πως η έννοια της σύλληψης του κόσμου μέσα από τις *a priori* κατηγορίες μας, δηλαδή η σύλληψή του μόνο στο μέτρο που την αντιλαμβάνεται η υποκειμενικότητά μας, καταλήγει παράλληλα στο αδιέξοδο ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε τον αντικειμενικό κόσμο καθ' εαυτόν (σ. 16). Υπό αυτό το πρίσμα όντως η φυσική αιτιότητα και το σχεσιακό πλέγμα μεταξύ δύο χ αντικειμένων δεν εξηγούνται επαρκώς. Ας πάρουμε το παράδειγμα ενός απλού φαινομένου που συμβαίνει στην φύση, δηλαδή της υπεροχής του νερού έναντι του στοιχείου της φωτιάς όταν αυτά έρχονται σε μία «εμπειρική» ένωση: τότε, η θεώρηση μας θα μας επέτρεπε να αντιληφθούμε το φαινόμενο μέχρι τον βαθμό που εκείνο προσεγγίζει την υποκειμενικότητά μας, συγχρόνως όμως θα αδυνατούσαμε να κατανοήσουμε ότι υπάρχει και μία αντικειμενικότητα *πέρα και ανεξάρτητα από εμάς*.

Το Καντιανό Υποκείμενο υπό την κοινωνική του συνθήκη

Το νοθευμένο *όριο* του Λόγου εντός του υποκειμένου της αυτονομίας δεν αναιρεί το ίδιο το κοινωνικό περιεχόμενο του έλλογου δράστη. Ο πρακτικός Λόγος και οι κατηγορικές προσταγές του οδηγούν σε κάθε περίπτωση σε μία ευρύτερη αναγκαιότητα¹⁴ τοποθέτησης του ατόμου εντός του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ο καντιανός κοινωνικός δράστης είχε «να θεραπεύη προς το δικό του συμφέρον... το γενικό... και να συμμετέχη ο ίδιος σε αυτό» (Kant, 1976, σ. 21). Το *sensus communis* του κοινωνικού δράστη στοχοθετείται υπο τρεις κεντρικές προϋποθέσεις σύμφωνα με την αναλυτική της O'Neil (2011): Πρώτον, προϋποτίθεται «να σκέφτεσαι με τον δικό σου νου» (σ. 53) στη βάση της κοινωνιστικής αρχής της δημιουργικής αλληλόδρασης, η

¹⁴ Εδώ ο όρος αναγκαιότητα να θεωρηθεί καντιανά σαν καθ' εαυτή κατηγορία του νου.

οποία εξαντλείται αναπόφευκτα στον δεύτερο όρο που συνοψίζεται στο «να σκέφτεσαι από τη σκοπιά καθενός άλλου» (σ. 54) επί της πρακτικής σφαίρας αρχών συνεργατικότητας και προσβασιμότητας. Η θέση, προφανώς, περί του ρασιοναλιστικού επιχειρήματος για την ένωση των κοινωνικών υποκειμένων φαίνεται καλλίτερα στην τρίτη και τελευταία προϋπόθεση που υποδεικνύεται υπό την επίδραση της αρχής του αναστοχασμού του Λόγου καθ'εαυτού και συνοψίζεται ως «πάντα να σκέφτεσαι με συνέπεια» (σ. 54). Η προβληματική της τρίτης αυτής προϋπόθεσης περί συνέπειας απασχολεί και τον Allison (1990), αφού υπογραμμίζει ότι η ηθικότητα (ή συνέπεια) και ο πρακτικός Λόγος δεν απαιτούν μόνο μια απλή διαδικασία μετάβασης στην οποία οι ενέργειες είναι δυναμικά ικανές να γίνουν καθολικοί νόμοι, αλλά εξίσου, αναδεικνύεται και μια καθοριστική κρίση δια των ενεργειών που οι κάθε φορά αποφάσεις κρίνονται ως προς την ικανότητα γενίκευσής τους (σ. 101), κάτι που ουσιαστικά επί της *a priori* αρχής της κρίσης αυστηροποιεί τις προκείμενες περί κοινωνικής δράσης. Μοναδικότητα, λοιπόν, παρουσιάζει ο τρόπος που η κοινωνική πλευρά του καντιανού υποκειμένου μπορεί να νοηματοδοτήσει ενέργειες υπό ένα Κοινωνικό Είναι. Δεν είναι η νόρμα και η επιρροή των κοινωνικών δομών που τοποθετούν το Υποκείμενο εν γένει σε ένα περιβάλλον κοινής δράσης όπως θα συνέβαινε σε νεωτεριστικές προσεγγίσεις, αλλά η ίδια η καντιανή ύπαρξη της αυτονομίας *in corpore* περιλαμβάνει την ικανότητα κοινωνιακής δράσης. Αυτό που υπάρχει δηλαδή, είναι η έννοια μιας *ικανότητας in abstracto*, η οποία λαμβάνει καθοριστικό περιεχόμενο και διαφοροποιεί την «θεώρηση του Λόγου» από τις μετέπειτα νεωτερικές προσεγγίσεις που τοποθετούν *a priori* τον κοινωνικό δράστη εντός μια δομής που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο λειτουργεί κανονιστικά. Η πρώτη προβληματική αναφορικά με την ιδιότητα του πρακτικού Λόγου να συνθέτει το Κοινωνικό Είναι μέσω πρακτικών επιταγών είναι ότι στην δεύτερη καντιανή κριτική γράφεται ότι «τούτη η ίδια νομοθεσία του καθαρού και, ως τέτοιου, του πρακτικού Λόγου, είναι η ελευθερία με τη θετική σημασία» (Kant, 2015, σ. 56). Εντούτοις, η έλλογη υποχρέωση και η ουσία των κατηγορικών προσταγών δεν σχηματίζουν μία ελευθερία για να· στη σφαίρα της καντιανής υπερβατικής το περιοριστικό τους πλαίσιο δίδει μονάχα μία απλή αρνητική ελευθερία απο, κυρίως αποδίδοντας αξιωματικά μια καθαρή ιδιότητα του νοείν.

Το ρασιοναλιστικό Υποκείμενο στην καντιανή αναλυτική αναπτύσσει την δράση του προς τον *ευρύτερο Άλλο* ως εκ των έσω υποχρέωση, καθότι όπως ο Kant (2017) ορίζει «Η έλλογη φύση υπάρχει ως σκοπός καθ' εαυτόν» (σ. 76). Υπό αυτήν την έννοια η καθ' εαυτή ενέργεια

γίνεται *ad hoc* κοινωνιακή και δεν υπάγεται σε κανενός είδους προσαρμογές στη σφαίρα της ιστορικότητας ή των περιορισμών χρόνου και χώρου. Περισσότερο διακρίνεται μια εξήγηση που υπαγορεύει ότι κάθε δράστης έχει *ικανότητα* κοινωνιακής συμμετοχής εξαιτίας της έλλογης στοχαστικής παρά μια διαδικασία ενεργειών απόρροια κάποιους είδους κοινωνικοποίησης ή ιστορικότητας. Με απλά λόγια η «αρχή του Λόγου» γίνεται *a priori* κανονιστική και επιτρέπει το ίδιο *a priori* την άσκηση λειτουργιών κοινωνικού περιεχομένου ανευ επιμέρους όρων. Μάλιστα, το καντιανό *περιβάλλον* που τοποθετείται η καθ' εαυτή ενέργεια κοινωνικού περιεχομένου είναι ένα «βασίλειο των σκοπών» που υποδηλώνει την «συστηματική ένωση διαφόρων έλλογων όντων μέσω κοινών νόμων» (Kant, 2017, σ. 82). Η καντιανή θεώρηση του Κοινωνικού επί της βάσης της ένωσης επιμέρους αυτοσκοπών «ισοδυναμεί με το να διαφυλάσσεται η ύπαρξη και η ελευθερία όλων αυτών των όντων (ή κατά το δυνατόν περισσότερων), νοούμενων ως 'σύνολο / ολότητα'» (Guyer, 2013, σ. 350). Σε κάθε περίπτωση, η 'ηθική' καντιανή πολιτεία μόνο με δι' εαυτές σχέσεις που τα άτομα θα αντιμετώπιζον το ένα το άλλο ως σκοπό θα μπορούσε να θεσμοθετηθεί, καθώς όπως σημειώνει η O'Neil (2011) «το να χρησιμοποιείς τον άλλον ως μέσο, για τον Kant, ισοδυναμεί με το να πράττεις σύμφωνα με έναν γνώμονα τον οποίο δεν μπορεί να υιοθετήσει επίσης ο άλλος» (σ. 217) και αλλοιώνει ουσιαστικά την επιθυμία του καντιανού *κοινωνισμού* όπου καθ' εαυτοί σκοποί ισχύουν καθολικά για όλους τους δρώντες (O'Neil, 2011, σ. 218). Προφανώς, όμως, και καθώς «οι άνθρωποι δεν είναι ακόμη όλοι ορθολογικοί, πιθανόν να μη γίνουν ποτέ τέτοιοι» (Stirner, 2005, σ. 345), η έλλογη στοχαστική αποτυγχάνει από μόνη της να συγκροτήσει την έννοια του Κοινωνικού εν γένει υπό την εκδοχή της ιδιότυπης ρασιοναλιστικής αρχής και της 'θεωρίας των σκοπών'. Όπως εύστοχα σημειώνει, σε συμφωνία με την ειρωνεία του Stirner, η O'Neil (2011) «ούτε η αυτονομία ούτε η ηθικότητα δεν επιτυγχάνονται πλήρως στη ζωή των πεπερασμένων όντων» (σ. 127)· ενώ, σε τελική ανάλυση, ο πυρήνας της καντιανής θεώρησης, μολονότι εξηγεί –έστω και απριοδικά- τη διχοτόμηση του εμπειρικού εαυτού σε αντιδιαστολή με την έλλογη στοχαστική ικανότητα (έλλογο ον), δεν κατάφερε να θεμελιώσει *την ίδια στιγμή* την αρμονική συνύπαρξη των δύο οντολογικών *ταυτοτήτων*. Καθ' υπερβολήν η αναπαράσταση του καντιανού υποκειμένου φτάνει τόσο ώστε να *μπαλατζάρι* μεταξύ δύο υλικών σωμάτων ευκολότερα από έναν καθ' εαυτόν ή δι' εαυτόν μορφολογικό προσδιορισμό.

Η συγκρότηση της συστηματικής ένωσης στον κοινωνιακό *χώρο* θεμελιώνεται στη σφαίρα της εξατομικευμένης δράσης των υποκειμένων. Η συγκρότηση του Κοινωνικού

προϋποθέτει ότι «οι δρώντες μπορούν να εξετάσουν τις αρχικές προτάσεις για το τι να πράξουν, ώστε να ελέγξουν εάν οι προτάσεις αυτές είναι ηθικά αποδεκτές» (O’Neil, 2011, σ. 201). Με απλά λόγια δηλαδή η κοινωνική ένωση συνιστά κοινωνικούς δράστες που ενεργούν «με αρχές ή πολιτικές της πράξης (O’Neil, 2011, σ. 203). Η κομβική έννοια στο άνωθεν σχεσιακό είναι το αίσθημα του καθήκοντος που μεταφράζεται στην τήρηση των προστακτικών εντολών που «ισχύουν αντικειμενικώς και διακρίνονται εντελώς από τους γνώμονες ως υποκειμενικές αρχές» (Kant, 2015, σ. 36). Συνεπώς, τα ‘κοινωνικά άτομα’ που υπόκεινται στο αίσθημα του καθήκοντος θεωρούνται ως εάν να κατέχουν εγγενώς την ικανότητα να προσαρμόζονται συμπεριφορικά στις κοινωνικές απαιτήσεις «ανεξάρτητα από το τι η παρελθούσα συμπεριφορά ή και οι παρούσες κλίσεις μας θα ήταν δυνατόν να υποβάλλουν ότι θα πράξουμε σε τέτοιου είδους περιστάσεις» (Guyer, 2013, σ. 28). Όμως, αν και ο δράστης φαίνεται να είναι και ένα κοινωνικό Υποκείμενο, η νόρμα που σχηματίζει την συγγένεια εντός του χώρου θεμελιώνεται *a priori* στην «αρχή του Λόγου», η οποία παραμένει στο πλαίσιο του ατομικού γίνεσθαι· έτσι δεν προκύπτει από την αναλυτική του καντιανού έργου κανενός είδους δυναμική περί αναπαραγωγής κοινών αρχών που θα σήμαιναν έναν σπερματικό υπαινισμό για αυτό που αργότερα στην μοντέρνα κοινωνική θεωρία ονομάστηκε δομή. Το μοντέλο του Kant αδυνατεί σε κάθε περίπτωση να θεμελιώσει τον κοινωνικό ιστό έξω από το ατομικιστικό όριο, έστω και αν αυτό αποδίδει ηθικές δράσεις που χαρακτηρίστηκαν ‘ηθικές’ με τα πιο αυστηρά κριτήρια. Ο Stirner (2005) κριτικάρει το καθήκον υπό την *αναγκαιότητα* να είναι δομικό συστατικό στοιχείο του κοινωνικού προτσές και λέγει «κανένα πρόβατο, κανένα σκυλί δεν κοπιάζει να γίνει ‘σωστό πρόβατο, σωστό σκυλί’· κανένα ζώο δεν παρουσιάζει την ουσία του σαν καθήκον, δηλαδή σαν έννοια, την οποία πρέπει να πραγματοποιήσει» (σ. 347). Η παραπάνω υπονομευτική θέση ενισχύεται αν σκεφθεί κανείς ότι ο ίδιος ο Kant (1971) μας αναφέρει πως «ο άνθρωπος οφείλει να εκτελεί το καθήκον του με πλήρη ανιδιοτέλεια και πρέπει να διαχωρίζει εντελώς από την έννοια του καθήκοντος την απαίτησή του για ευτυχία» (σ. 123). Μια ακόμα κριτική αφορά την καθ’ εαυτή προέλευση της αίσθησης του καθήκοντος, καθώς όπως τονίζει ο Kropotkin (2007) η καντιανή αναλυτική «εν τέλει δεν μας λέει τίποτε για το βασικό πρόβλημα της ηθικής» (σ. 170), αφού δεν κατόρθωσε να θεμελιώσει «την πηγή του σεβασμού προς τον ηθικό νόμο (σ. 170). Κατά Kropotkin δεν χρειάζεται να αναζητήσουμε την προσιδιάζουσα ιδιότητα¹⁵ του Λόγου στο πεδίο της μεταφυσικής ή στην αυστηρή επαγωγική μεθοδολογία των καντιανών κριτικών, καθώς το

¹⁵ Με αυτόν τον όρο στην *Ηθική* ο Kropotkin στοχοθετεί το δαρβινικό μοντέλο του.

εγγενές στοιχείο που μας κάνει ηθικούς είναι «η έννοια της δικαιοσύνης, της ισοτιμίας» (σ. 173). Υπό αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο η *δογματική* ηθική στα κοινωνικά υποκείμενα προέρχεται από ένα *a priori* κοινωνικό ένστικτο συντροφικότητας και αλληλεγγύης, ενώ θεμελιώνεται σαν οντολογική κοινωνιακή έξη που εντοπίζεται, μάλιστα, σε όλο το φάσμα του οργανικού κόσμου (π.χ. μέλισσες) χωρίς να προϋποθέτει την έλλογη ικανότητα¹⁶.

Ιδιαιτερότητα στο κοινωνιακό περιεχόμενο του έλλογου δράστη παρουσιάζει επίσης και η αδυναμία οριοθέτησης μιας διαλεκτικής ανάμεσα στον πομπό και τον δέκτη. Ναι μεν εννοείται πως η κάθε ενέργεια στη σφαίρα του Κοινωνικού Είναι θα σκοπεύει σε ένα είδος έλλογης συναίνεσης (συνύπαρξης), αλλά η επιρροή του *ευρύτερου άλλου* στο καθ' εαυτό περιεχόμενο δεν λαμβάνεται υπ' όψιν. Η καντιανή συμμετοχή παραμένει προϊόν μιας ρασιοναλιστικής φόρμας που καθιστά την ικανότητα για συνύπαρξη μη-εργαλειακή και, ταυτόχρονα, ανεπηρέαστη από *a posteriori* αλλαγές όπως αυτές συμβαίνουν συνήθως όταν τα υποκείμενα βρίσκονται υπό καθεστώς διαδραστικής επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, η απουσία εργαλειακότητας έγκειται στο γεγονός ότι η καντιανή δράση δεν έχει σκοπό την ικανοποίηση ή την εκπλήρωση ενός στόχου (π.χ. ορμή του εγωισμού) εντός ενός συγκεκριμένου περιβάλλοντος, αλλά λογίζεται ώστε να είναι ένα απλό προϊόν μιας έλλογης κατάστασης που σε τελική ανάλυση βρίσκει και πρακτική μορφή. Ναι μεν, προκύπτει μια νομοτέλεια όπου η υπερβατική θέση ικανότητας για στοχαστική καταλήγει σε μία θετική ελευθερία συμμετοχής, υπό αυτήν την αρχή θετικής ελευθερίας όμως, λείπει το πλαίσιο και έτσι η επικοινωνία και η ευρύτερη σχέση έλλογου πομπού και έλλογου δέκτη δεν επικαθορίζεται από τις κάθε φορά συνθήκες. Στο καντιανό σχήμα λείπει ξεκάθαρα η κίνηση, ενώ η απολυτότητά του δεν επιτρέπει ερμηνευτικές προσεγγίσεις θεμελίωσης μιας κοινωνικής δυναμικής. Δύναται αναποφευκτά ενεργό μόνο σε μία στατική και καθ' εαυτή ανάλυση εις βάρος της ζωτικότητας που κάθε φορά υπάρχει στο Πραγματικό.

Επιπρόσθετα, στο ίδιο αναλυτικό πλαίσιο περί της προβληματικής μιας έλλογης συνύπαρξης ο Kant εμμέσως υπονομεύει την ικανότητα των *a priori* αρχών να αποδοθούν σαν νόρμες της πρακτικής συνείδησης. Μολονότι αναγνωρίζει τις απριορικές αρχές που εκκινούν τον νου, λέγει ότι (Kant, 1976) «η εργασία αυτή δε θα μπορούσε να είναι κατάλληλη για λαϊκή χρήση» (σ. 34). Συνεπώς στα κοινωνικά υποκείμενα –δηλαδή, στους καθ' εαυτούς σκοπούς-

¹⁶ Η εμπειρική προέλευση της ηθικής και η δαρβινικού τύπου θεμελίωσή της προήλθε διαμέσω της μεθόδου που αργότερα σε εμάς ονομάστηκε «ποιοτική παρατήρηση» και παρουσιάζεται αναλυτικά στο δεύτερο μεγάλο έργο του Kropotkin την *Αλληλεγγύη*.

απουσιάζει η γενική δυνατότητα να αντιλαμβάνονται φιλοσοφικά πάντοτε και παντού την ίδια τους την έλλογη φύση...¹⁷

Αντιστρόφως, η πρωτογενής έννοια της κοινωνίας παρουσιάζεται στον Kant υπό το πρίσμα διαζευκτικής κρίσης. Η διαζευκτική κρίση ορίζεται ως «μια σχέση των μερών της σφαίρας μιας γνώσεως, αφού η σφαίρα του κάθε μέρους αποτελεί συμπληρωματικό μέρος της σφαίρας του άλλου συμβάλλοντας η καθεμιά στην όλη συμπερίληψη της διαιρεμένης γνώσεως» (Kant, 1979, σ. 42). Η *διαιρεμένη κοινωνία* είναι, λοιπόν, η βάση συνύπαρξης των κοινωνικών υποκειμένων ως καθ' εαυτών σκοπών και μερών του συνόλου συνάμα, τα οποία, όμως, σχηματίζουν σε κάθε περίπτωση ένα Όλον και έτσι «η αντικειμενική ορίζουσα του πνεύματος, η κοινωνία, είναι τόσο μία ολότητα υποκειμένων όσο και η άρνησή τους» (Adorno, 2006, σ. 22). Σημαντικό σε αυτό είναι ότι τα μέρη της διαζευκτικής κοινωνίας, αν και διέπονται από σχέσεις αμοιβαιότητας –άρα επί της ουσίας σχέσης αρχών- υπάρχουν «συμπαρατεταγμένα» και όχι «υποταγμένα» (Kant, 1979, σ. 55 - 56). Παραταύτα, ο Stirner (2005) σε σχέση με την φιλελεύθερη ερμηνευτική της κοινωνικής ζωής κατά την μετάβασή μας στα καθεστώτα της μετά της Επανάστασης *πραγματικότητας* λέγει «Το 'Δοξάστε τον Θεό' αντιστοιχεί στη σύγχρονη ρήση: 'Δοξάστε τον άνθρωπο'» και συμπληρώνει... ειρωνικά «Εγώ όμως σκέφτομαι να κρατήσω τη δόξα για μένα» (σ. 152). Αυτή η αμφιλεγόμενη θεώρηση περί 'Ανθρώπου'¹⁸ παρουσιάζεται υπό τρεις διαφορετικές ερμηνευτικές εκδοχές από την Arendt (1982, σ. 26), πάντοτε σε αντιδιαστολή με το ευρύτερο σχεσιακό πλαίσιο στον Kant. Στην πρώτη εκδοχή, η οποία πηγάζει κυρίως από την δεύτερη κριτική, ο καντιανός άνθρωπος δεν είναι παρά ο ρασιοναλιστικός δράστης υπό την υπεραισθητή αρχή ενός αυστηρού ηθικού νόμου που διέπει το καθ' εαυτό Κοινωνικό. Αντίθετα, η δεύτερη εκδοχή, όπως προκύπτει κυρίως από την τρίτη κριτική και το δοκίμιο περί αιώνιας ειρήνης, θέτει αντί για έναν ηθικό νόμο μια τελεολογική αρχή σε *ex officio* θέση σε σχέση με τους ανθρώπους· υπό αυτήν τα άτομα *υπάρχουν* άρρηκτα συνδεδεμένα με τον εμπειρικό κόσμο, όντας δι' εαυτοί σκοποί του. Το εμπειρικό Υποκείμενο της τρίτης κριτικής πρέπει να υιοθετήσει και να προσαρμόσει την δράση του «στον προορισμό του γένους του που

¹⁷ Η μόνη περίπτωση που θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μια τέτοια αντίφαση θα ήταν εάν γινόταν λόγος για μία σωματοποίηση της νόρμας (έξεων), η οποία στον Kant δεν υπάρχει.

¹⁸ Η έννοια Άνθρωπος απασχόλησε σημαντικά τον Kant στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Ο ίδιος επιχείρησε να απαντήσει συνολικά στην ερώτηση *Τί είναι Άνθρωπος;*, αλλά το ανθρωπολογικό του έργο (μία μεγάλη τέταρτη κριτική) που θα είχε την ονομασία *Opus Postumum* δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί πριν τον θάνατό του.

έγκειται αποκλειστικά στην πρόοδο προς την τελειότητα» (Kant, 1971, σ. 60). Οι δύο πρώτες εκδοχές δεν είναι παρά δύο εντελώς αντίστροφες αναλυτικές εκδοχές της εξάρτησης, ή της μη-εξάρτησης, του υποκειμένου από την εμπειρία εν γένει· φυσικά, η πρόοδος προς την τελειότητα «από την κηδεμονία της φύσης στην κατάσταση της ελευθερίας» (Kant, 1971, σ. 60) δίδει την δυνατότητα ενός ελευθεριακού πλαισίου για το Υποκείμενο εντός του φυσικού κόσμου, τίθεται δηλαδή η δυνατότητα ενός *συνειδητού* επανακαθορισμού του επιμέρους στο γενικό με τους όρους, όμως, του γενικού να παραμένουν αμετάβλητοι. Μολαταύτα, η τρίτη εκδοχή της Arendt σκιαγραφεί ένα περισσότερο ουδέτερο πλαίσιο σε σχέση με την εγγενή σύγκρουση εμπειρίας – Λόγου του καντιανού έργου. Όμως σε αυτήν, καθώς τα άτομα νοούνται σαν συν-κατασκευαστές της κοινωνικής ζωής κάτω από την επίδραση ενός συνταγματικού – ρυθμιστικού νόμου, αποκτούν μία ξεχωριστή ιδιότητα: την ιδιότητα του πολιτικού υποκειμένου, ή όπως το περιγράφει η Arendt υπό μία αριστοτελική ορολογία, τα άτομα κατέχουν την *a priori* ιδιότητα να είναι πολιτικά ζώα (Arendt, 1982, σ. 19). Σε αυτό το πλαίσιο της συνύπαρξης των πολιτικών υποκειμένων και «για το συμφέρον του συλλογικού όντος [της κοινωνίας], είναι αναγκαίος ένας κάποιος μηχανισμός διαμέσω του οποίου μερικά μέλη της κοινότητας πρέπει να συμπεριφέρονται απλά παθητικά, για να καθοδηγούνται από την κυβέρνηση με τεχνητήν ομοφωνία προς δημόσιους σκοπούς» (Kant, 1971, σ. 45). Συνεπώς, η πολιτική αυτονομία υπό τα συγκροτησιακά πλαίσια του συνταγματικού νόμου ορίζει *a priori* την παθητική υποταγή σαν δομικό στοιχείο του Πολιτικού. Το θεμελιώδες πρόβλημα σε αυτήν την τελευταία εκδοχή, δεν είναι μόνο ο εκ νέου θρυμματισμός του υποκειμένου ως μοναδικότητας, αλλά παράλληλα φαίνεται πως είναι και η περισσότερο αυθαίρετη από τις άλλες δύο προσεγγίσεις, καθώς και η ίδια η Arendt παραδέχεται ότι ο Kant δεν φαίνεται ότι κατασκεύαζε την έννοια της υποκειμενικότητας στη βάση που θέλει τον άνθρωπο να είναι και πολιτικό ζώο, αλλά περισσότερο καταπιάστηκε με την κριτική σχέση μεταφυσικής και ανθρώπου, ανθρώπου και θεού.

Παρ' όλα αυτά, σε ένα από τα λίγα πολιτικά γραπτά του ο Kant (1971) σκιαγραφεί με άμεσο τρόπο το σχεσιακό κοινωνίας – ατόμων, τοποθετώντας τα καθ' εαυτά άτομα εντός της γενικής κοινωνικής ολότητας στη σφαίρα της επίδρασης 3 *a priori* αρχών. Προφανώς, αυτές οι *a priori* αρχές συνιστούν ιδιότητες των ατόμων υπό τα στενά όρια της 'καντιανής πολιτείας': Η πρώτη αρχή αποδίδει την ελευθερία κάθε μέλους της κοινότητας, με την ιδιότητα του ανθρώπου εν γένει. Ο ελεύθερος άνθρωπος του Πολιτικού «έχει το δικαίωμα να ζητήσει την ευτυχία του

από το δρόμο που του αρέσει» (σ. 130). Η δεύτερη αποδίδει με μια πολιτική υφή τις επιμέρους σχέσεις των υποκειμένων και υπερασπίζεται την ισότητα κάθε πολιτικού δράστη, καθότι λέγεται ότι ο καθένας αποτελεί υπήκοο της πολιτείας· καίτοι σε σχέση με τους υπηκόους αναφέρεται ότι «όλοι όμως όσοι στέκονται κάτω από νόμους είναι μέσα σ' ένα κράτος υπήκοοι, άρα υποταγμένοι στο δίκαιο του αναγκασμού, όπως όλα τα μέλη της κοινότητας» (Kant, 1971, σ. 131). Η τελευταία *αναγκαιότητα* επί της καντιανής πολιτείας σχετίζεται με την αυτοτέλεια κάθε μέλους του κοινού όντος (πολιτείας) στη βάση της καθ' εαυτής ιδιότητας του πολίτη (σ. 131). Τα πολιτικά υποκείμενα σαν πολίτες έχουν την *δυνατότητα* να είναι συν-νομοθέτες (σ. 135) και μέσω αυτής της πολιτικής *κατηγορίας* μία ιδιότυπη, και σε κάθε περίπτωση πάντοτε εξαρτημένη αφού τα υποκείμενα *είναι* υποκείμενα κάτω από το αναγκαστικό δίκαιο, πολιτική αυτονομία θεμελιώνεται.

Στα αλήθεια, η προσέγγιση του καντιανού κοινωνικού *χώρου* δεν εξηγεί επαρκώς την 'συμπαράταξη' έναντι της 'υποταγής'. Για αυτόν τον γρίφο περί υποταγής της ύπαρξης στο Όλον, η στιρνερική φιλοσοφία ερμηνεύει την διαδικασία που σε τρία επάλληλα στάδια ο κοινωνικός φιλελευθερισμός ισοπεδώνει τα άτομα (Stirner, 2005, σ. 154 – 155). Αναλυτικά, τα καθεστώτα του κλασσικού φιλελευθερισμού κατά το πρώτο στάδιο κυριαρχίας τους προσφεύγουν στον διαχωρισμό των ατόμων καθ' εαυτών από την γενική έννοια που δίδεται στην λέξη 'άνθρωπος', η οποία στον Kant «περιλαμβάνει ικανότητες που πρέπει να αναπτύσσονται προκειμένου να μπορούμε να αρθούμε από το επίπεδο της απλής ζωτικότητας» (Guyer, 2013, σ. 319). Ο άνωθεν εκμηδενισμός της προσωπικής θέλησης οδηγεί το καθ' εαυτό άτομο να μην «έχει τίποτε ανθρώπινο, άρα δεν ισχύει κανένα δικό μου ή δικό σου ή ιδιοκτησία» (δεύτερο στάδιο, σ. 155). Η σύνθεσις των δύο σταδίων (τελικό στάδιο 3) καταλήγει στην *ad hoc* κατακρεούργηση της μοναδικότητας της ύπαρξης, ή του υπερβατικού –με καντιανούς όρους- Υποκειμένου, καθώς αφού «το άτομο δεν είναι άνθρωπος ούτε έχει κάτι ανθρώπινο, δεν πρέπει να υπάρχει καθόλου: πρέπει ως εγωιστής με τα εγωιστικά του υπάρχοντα, να εκμηδενιστεί από την κριτική, προκειμένου να κάνει χώρο για τον άνθρωπο, 'τον μόλις ανακαλυφθέντα άνθρωπο'» (σ. 155). Τελικά δηλαδή, τα 'συμπαρατεταγμένα' άτομα βρίσκονται υποταγμένα *a priori*, καθώς απαιτείται ο θρυμματισμός της ταυτότητάς τους ως καθ' εαυτές οντότητες ώστε να γίνουν δυνάμει μέλη του κοινωνικού ιστού. Στο Κοινωνικό Είναι μετά το 1789 η υποταγή του ατόμου γίνεται προϋπόθεση, ενόσω «ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός ανέλαβε το καθήκον να δείξει στους άλλους φιλελεύθερους ότι εξακολουθούν να μη θέλουν την ελευθερία» (Stirner,

2005, σ. 158). Ο νέος κοινωνικός *χώρος* που με έναυσμα την καντιανή υπερβατική μεταβίβαση «το επέκεινα έξω από εμάς στο ‘επέκεινα μέσα μας’» (Stirner, 2005, σ. 171), καθιστώντας παράλληλα δυνατή την ανατροπή της θεολογίας από την ανθρωπολογία (Stirner, 2005, σ. 161), χώρισε την ουσία του καθ’ εαυτού ατόμου διαμέσω μιας υπερβατικής ιδέας που συνοπτικά ονομάστηκε ‘φιλελεύθερος άνθρωπος’ και κατείχε την ιδιότητα να *είναι* ένα *δεύτερο Εγώ* (Stirner, 2005, ιδίως σ. 190 – 191).

Συμπέρασμα

Οι οπτικές υποκειμενοποίησης υπέρ της πολύπλευρης, πολυδιάστατης αλλά και συγχρόνως θρυμματισμένης αναλυτικής για το καντιανό Υποκείμενο δεν υπονομεύουν την σπουδαιότητα της απόπειρας κατασκευής του στο καντιανό έργο. Καίτοι, οι τεχνικές του «ορθού Λόγου» που εκτείνονται στην σύγχρονη νεωτερική και μετα-νεωτερική φιλοσοφία με λυδία λίθο το ρασιοναλιστικό Υποκείμενο της δεύτερης καντιανής κριτικής αποφαίνονται ως εάν να είναι παρά η σκοπιμότητα και το ριζικό κακό μιας ολόκληρης εποχής –του νεωτερισμού– η ίδια αυτή εποχή υπέδειξε εξ αρχής την θεωρητική κατασκευή ενός φιλοσοφικά στοιβαγμένου «αστικού μύθου» περί αυτονομημένης και ορθολογικής θέλησης *πολύ πέρα* από τις δυνάμει δυνατότητες και ερμηνείες που η καντιανή αναλυτική μπορεί να διατηρήσει, τουλάχιστον, όπως είδαμε, κατόπιν κάθε αυστηρής κριτικής από το «μεθοδολογικό δικαστήριο» που εκείνη *a priori* ορίσε για τους αναγνώστες της. Το Υποκείμενο του ‘Λόγου’ *υποκλίνεται* αφ’ εαυτό στο *δικό του* συναίσθημα τήρησης του «νόμου των έλλογων», ενώ η υπερβατική του απειρότητα προσκρούει κάθε φορά που χρειάζεται στην κατηγορική προστακτική υφή της κοινωνικής ηθικότητας. Το παράδοξο, επίσης, στην απόδοση του ρασιοναλισμού επί της σφαίρας του *πρέπει να* ή των καντιανών εντολών είναι πως όλα αυτά δεν καταλήγουν σε μία θετική ελευθερία, όπως εξ ορισμού θα περίμενε κανείς, παρά μόνο στην αρνητική εκδοχή της έννοιας και την απογύμνωση του Λόγου από την μικρότητα των συναισθημάτων· αρνητική ελευθερία *από* οποιοδήποτε μικρό συναίσθημα σπρώχνει τον ψιλό Λόγο προς τα κάτω. Αυτή είναι η τελική διαπραγμάτευση που υφίσταται το καντιανό Υποκείμενο, αν εν τέλει οριστεί στη σφαίρα της υπερβατικής καθαρότητας.

Η υπερβολή που δεν διαπραγματεύεται ο Kant στην στοιχειολογία του *καθαρού* και στην προστακτική ηθική η οποία ακολούθησε την πρώτη κριτική αλλοιώνεται συστηματικά και *ad hoc* στην αναστοχαστική τρίτη κριτική, αλλά και στους πολιτικούς του υπαινιγμούς, λιγότερο όμως, αφού παρέμειναν ως τέτοιοι. Η συμφιλίωση των γνωστικών ικανοτήτων επί ίσοις όροις στην ‘κριτική δύναμη’ δεν είναι το μοναδικό ουσιαστικό του εγχειρήματος. Ταυτόχρονα, η πίεση της κριτικής δύναμης επιτυγχάνει διττά των οντολογικό σκοπό της: αφενός ενοποιεί λόγο, ηδονή και λύπη στην αναλυτική φερ’ ειπείν μιας καλής κρίσης ή απόφασης, και αφετέρου, σωματοποιεί όλες τις ικανότητες σε έναν κανονικό φορέα: έχουμε δηλαδή την *κίνηση* ενός σώματος, ενός υποκειμένου, που το σύνολο των ικανοτήτων του που κατέχει φυσικά *a priori* αποδίδει ενεργήματα στο Κοινωνικό Είναι. Αυτός ο *κανονικός άνθρωπος* θεμελιώνει την ενεργό

πραγματικότητα, αν θέλουμε να την υποθέσουμε στον Kant· την ίδια στιγμή τα άτομα ως σκοποί καθ' εαυτοί παραμένουν άτομα σκοποί καθ' εαυτοί αλλά της φύσης. Η μερικότητά τους απέναντι στην φύση καθιστά τα άτομα φυσικά υποκείμενα και σώματα που μάχονται υπέρ του πολιτικού προτάγματος μιας αιώνιας πανανθρώπινης τελεολογίας ή υπέρ μιας οντολογικής τελειότητας εντός φύσης. Το σημαντικό, όμως, αυτής της οπτικής είναι άλλο: ότι στο αιτιατό πλέγμα φύσης – ανθρώπου και στην υπονόηση μιας έννοιας Κοινωνίας που στέκει κάπου στο κέντρο ο ρους της ιστορίας είναι ρητά δεδομένος. Το Υποκείμενο είναι καθ' εαυτό τρωτό και φθείρεται, αλλά τα υποκείμενα δι' εαυτά ακονίζουν την φυσική τους απειρότητα νοούμενα ως φορείς της ιστορικότητας των πραγμάτων· ενιαία, ιστορική και διυποκειμενική η έννοια περί υποκειμένου στον Kant της τρίτης κριτικής περιόδου, που προφανώς δεν έχει να κάνει σε τίποτα με τον αυστηρό ρασιοναλισμό που ξεκίνησε. Αυτοί οι άνθρωποι δυνάμει τοποθετούνται και σε μία κοινωνική και πολιτική νόρμα ή συν-ένωσις, όπως επιχείρησε η Arendt ή ο Kant στην πολιτεία της 'αιώνιας ειρήνης'.

Στο σημείο αυτό μία εξήγηση είναι απαραίτητη όσον αφορά την κατασκευή του σολιψιστικού υποκειμένου και το *άπλωμα* της καντιανής φιλοσοφίας σε ένα στρινερικό πλαίσιο που θα αποτελέσει και την τελευταία νύξη στη διαδικασία της σύνοψης της πτυχιακής. Η ενιαία υποκειμενικότητα ιδίως της τρίτης καντιανής κριτικής, η αντίφαση που προκύπτει μεταξύ καθαρού Λόγου και συναισθήματος ικανοποίησης των έλλογων καθηκόντων στην δεύτερη, η ιστορικότητα του υποκειμένου και η φυσική του περατότητα σε αντιδιαστολή με την υπεραισθητή απεραντοσύνη και το υπερβατικό χάος, η κατασταλτική ελευθερία και το σισύφειο παράδοξο της οριοθέτησης της ελευθερίας μέσω κατηγορικών προσταγών, η διάσπαση του εμπειρικού εαυτού με το υπεραισθητό της ανώτερης δράσης κατά την ποιοτική της διχοτόμηση, όλα αυτά –και ό,τι μπορεί να αγνοήθηκε εδώ και αποτελεί καίριο σημαίνον στην καντιανή βιβλιογραφία- είναι ζητήματα που οι καντιανοί μελετητές και ο φιλοσοφικός αναγνώστης έχουν επισημάνει, μελέτησαν μελετούν και θα συνεχίσουν να μελετούν· φυσικά, είναι και η απόδειξη *in concreto* μέσω του «ρόλου του άλλου» σε αυτό που αποδόθηκε σαν *θρυμματισμένο* Υποκείμενο. Αυτό που υπονοώ είναι ότι γνωρίζω την αντίφαση που τίθεται *ad hoc* μεταξύ του άρρηκτα συνδεδεμένου με την φύση ενιαίου υποκειμένου και της δι' εαυτής υποταγής του στο αιτιατό πλέγμα σε σχέση με την προώθηση της ιδέας του σολιψισμού που διάβασα στον Kant. Ήταν αδύνατον, όμως, να αγνοήσω μια τεράστια βιβλιογραφία για το καντιανό Υποκείμενο και την φιλοσοφική του εξέλιξη μετά την τρίτη κριτική, όπως το ίδιο αδύνατον θα ήταν να αγνοήσω

την ιδέα του ρασιοναλιστικού (αυτόνομου) υποκειμένου της δεύτερης, ακόμα και αν δεν συμφωνώ με καμία από αυτές ούτε για λίγο. Η θέση μου, και για αυτό παράλληλα με τον σολιψισμό υπονόησα και τον θρυμματισμό του υποκειμένου στο καντιανό έργο, είναι ότι ο Kant σε σχέση με το Υποκείμενο είπε πολλά περισσότερα και ετερογενή μεταξύ τους ώστε να μπορούν να συγχωνευθούν σε μία ενιαία περιγραφή για την καντιανή υποκειμενικότητα. Εντούτοις, το 'σύστημα των αντικειμένων' σαν υποκειμενικά διαμεσολαβημένες εποπτείες, η καθ' εαυτή δυναμική που προσδίδεται στην λειτουργία της υπερβατικής φαντασίας *a priori*, ο έλεγχος της φύσης από μόνο έναν, η έννοια της καντιανής «ουσίας», αλλά σε τελευταία ανάλυση και η γενική χροιά του δυνάμει υπερ-αισθητού πεδίου στα υποκείμενα θεσμοθετούν την μοναδική συνθήκη του καντιανού σολιψισμού όπου *Ich hab' mein' Sach auf nichts gestellt*.

Πηγές – Βιβλιογραφία

- Adorno, T. (2006). *Αρνητική Διαλεκτική* (επιμ. μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1966).
- Allison, H. (1990). *Kant's theory of freedom*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Arendt, H. (1982). *Lectures on Kant's Political Philosophy*. IL: The University of Chicago Press
- Bowie, A. (1990). *Aesthetics and Subjectivity: from Kant to Nietzsche*. UK: Manchester University Press
- Γιανναράς, Α. (1976). *Κεφάλαια από τη θεωρητική φιλοσοφία του Καντ (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις)*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Deleuze, G. (2000). *Η κριτική φιλοσοφία του Καντ (Η θεωρία των ικανοτήτων)* (επιμ. μτφρ. Ελένη Πεردικούρη). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1963).
- Feyerabend, P. (2006). *Ενάντια στη μέθοδο (για μια αναρχική θεωρία της γνώσης)* (επιμ. Γιώργος Γκουνταρούλης, μτφρ. Γρηγόρης Καυκαλάς). Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975).
- Guyer, P. (2013). *Καντ* (επιμ. Μαμάης Γιάννης μτφρ. Μαραγκός Γιώργος). Αθήνα: Gutenberg. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2006).
- Kant, I. (1971). *Δοκίμια* (επιμ. μτφρ. Ε.Π. Παπανούτσος). Αθήνα: Δωδώνη
- Kant, I. (1976). *Κριτική του καθαρού Λόγου* (Τόμος Α', Μέρος 1) (επιμ. μτφρ. Αναστάσιος Γιανναράς). Αθήνα: Παπαζήση. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1781).
- Kant, I. (1979). *Κριτική του καθαρού Λόγου* (Τόμος Α', Μέρος 2) (επιμ. μτφρ. Αναστάσιος Γιανναράς). Αθήνα: Παπαζήση. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1781).
- Kant, I. (1992). *Για την αιώνια ειρήνη* (επιμ. Λευτέρης Αναγνώστου, μτφρ. Άννα Πόταγα). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1795).
- Kant, I. (2013). *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (επιμ. μτφρ. Κώστας Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Σμίλη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1790).
- Kant, I. (2015). *Κριτική του πρακτικού Λόγου* (επιμ. Απόστολος Γ. Σαντοριναίος, μτφρ. Κώστας Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1788).

- Kant, I. (2017). *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών* (επιμ. Κατερίνα Θανοπούλου – Βασιλάκη, μτφρ. Κώστας Ανδρουλιδάκης). Κρήτη: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1785).
- Κιουπκιολής, Α. (2015). *Φιλοσοφίες της ελευθερίας* [ηλεκτρονικό βιβλίο] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4810>
- Κροποτκίν, Ρ. (2007). *Ηθική* (επιμ. μτφρ. Βασίλης Τομανάς). Θεσσαλονίκη: Νησίδες. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1924)
- Λελεδάκης, Κ. (2002). Το υποκείμενο και τα όρια της αυτονομίας. Στο Θ. Λίποβατς, Β. Ρωμανός (επιμ.), *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα* (σ. 77 - 93). Αθήνα: Νήσος.
- Ο'Neil, Ο. (2011). *Κατασκευές του Λόγου* (επιμ. Αντώνης Χατζημουσής μτφρ. Χρυσούλα Γραμμένου). Αθήνα: Αρσενίδη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1989).
- Πλάτων. (2002). *Πολιτεία* (επιμ. μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Πόλις. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 374 π.Χ.).
- Ρωμανός, Β. (2002). Η έννοια του αυτόνομου υποκειμένου μετά τον Καντ. Στο Θ. Λίποβατς, Β. Ρωμανός (επιμ.), *Το υποκείμενο στην ύστερη νεωτερικότητα* (σ. 17 - 76). Αθήνα: Νήσος.
- Stirner, Μ. (2005). *Ο Μοναδικός και η ιδιοκτησία Του* (επιμ. μτφρ. Ζήσης Σαρίκας). Αθήνα: Θύραθεν. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1844).

The Kantian Subject: Solipsism, Autonomy and the Social Being

Christoforos Papaspyrou

Abstract

Purpose: An analytical attempt of interpreting the Kantian work based on a hermeneutic prism upon which we can demarcate the method, the theoretical instruments and the concepts with which Kant defined his Subject in-itself. The dialectics of the doctrine of elements of Reason, of Genius, of the power of Judgement as well as the functions of pure reasoning and the transcendental imagination were put in motion. Autonomy, Solipsism and the Social Being in the scope of a dynamic approach of subjectivity attribute the general relation between the individual and Society.

Methodology: The three Kantian Critiques (Critique of Pure Reason, Critique of Practical Reason, Critique of Judgement) which are the pillars of the critical transcendental philosophy were interpreted insofar as within which a comprehensive theory of the Subject can be found. Secondary sources both of prominent philosophers (e.g. Max Stirner) and Kantian distinguished scholars (e.g. Paul Guyer) were used.

Results: The fragmentation of the Subject in the Kantian work is obvious by virtue of existing miscellaneous apprehensions of the notion of subjectivity in his critiques. Simultaneously, the variation of solipsism as a new radical formation of the Kantian autonomy provides us with a new critical possibility of reinterpreting the *high* theory.

Conclusions: From the initial rationalistic (autonomous) subject, Kant ended up to an adoption of a comprehensive apprehension of his Subject. The question of a solipsistic ego in Kant does also exist.

Keywords: Autonomy, Social Action, Solipsism, Subject, Kant